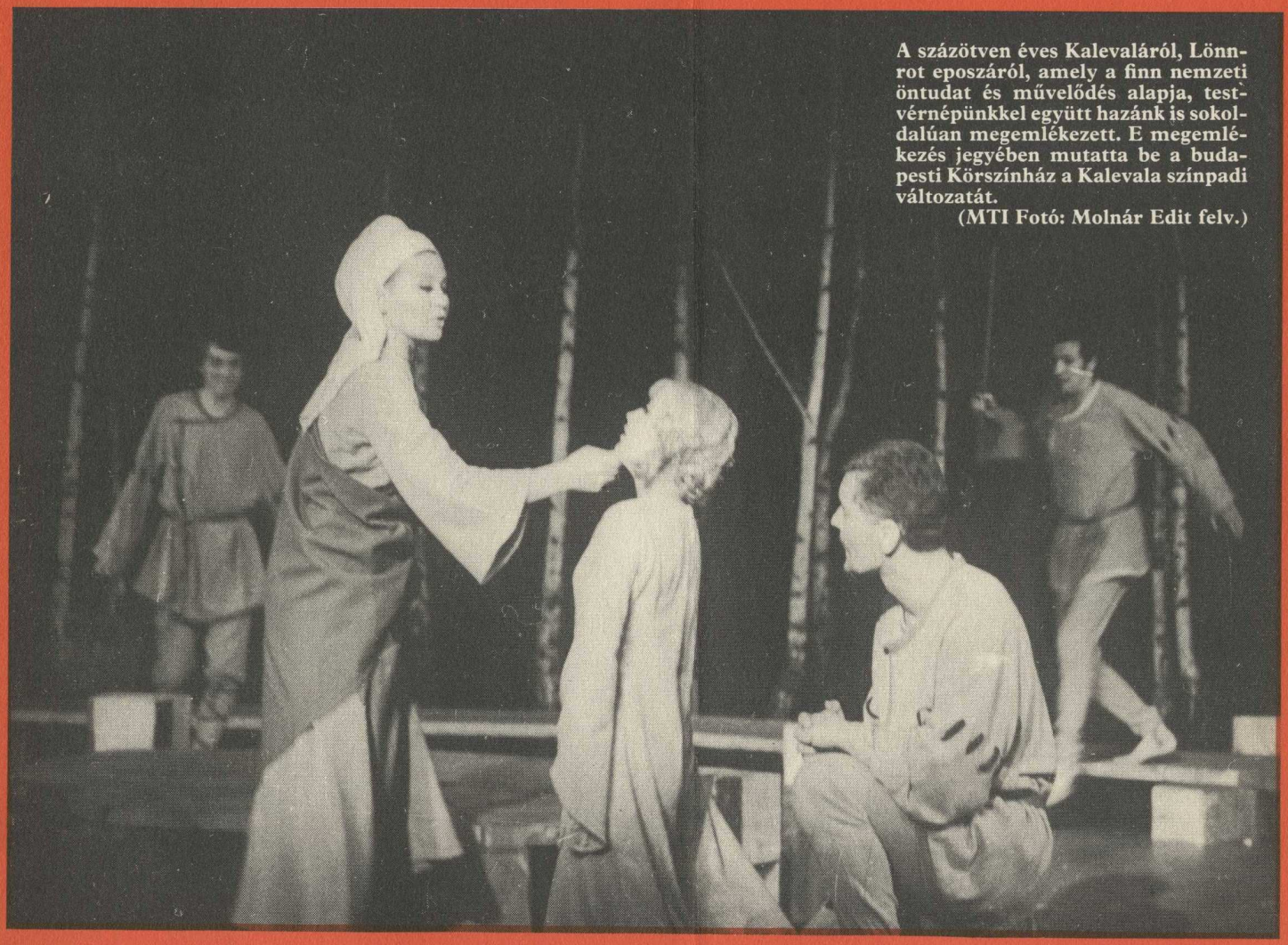
ÉDES ANYANYELVÜNK

VII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM
1985. JÚLIUS–SZEPTEMBER
ÁRA: 10,50 FORINT

A százötven éves Kalevaláról, Lönnrot eposzáról, amely a finn nemzeti öntudat és művelődés alapja, testvérnépünkkel együtt hazánk is sokoldalúan megemlékezett. E megemlékezés jegyében mutatta be a budapesti Körszínház a Kalevala színpadi változatát.
(MTI Fotó: Molnár Edit felv.)

A tartalomból:

Nem engedünk a 48-ból
(Rejtvénypályázatunk második fordulója)

Rácz Endre:
A GYES meg a GYED
Bachát László:
Ez menti meg az iskolát?
Deme László:
Ám mondd! – de írd is?

Győri Anna:
Beszélgetés Avar Istvánnal
Hámos György:
Kevesebb megértést!
Kürti András:
Sport, színház, törvénykezés

Csürös Csilla:
Stílusegyveleg
Fábián Zsuzsanna:
Olasz vendégek
Szabó T. Ádám:
Egynyelvűség, kétnyelvűség

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.
A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László, Fábián Pál, Fülöp Lajos, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Ladó János, Rácz Endre, Somogyi Béla, Szathmári István, Szepesy Gyula, T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.
Szerkesztőség:
Budapest, Dob u. 60.
1072
Telefon: 416-939
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert vezérigazgató
Megjelenik negyedévenként.
Egy szám ára: 10,50 Ft.
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: félévre 21 Ft, egy évre 42 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H–1389 Budapest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (857680/09)
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139–0457

POSTALÁDA

Alba Volán. Strausz Béla – 1077 Budapest, Izabella u. 34. – azt kérdezi, hogy a székesfehérvári *Alba Volán* csapat nevében a latin szónak miért nem a hímnemű alakja szerepel, hiszen férfiakból álló együttes.

A válasz a következő: a *fehér* melléknév nem a tagokra vagy a nemükre vonatkozik, hanem Székesfehérvár ősi nevére utal. *„Alba civitas"*-nak, *fehér városnak* hívták az olyan településeket, amelyek fehér kövekből épült vár körül létesültek, s előkelő központtá váltak (Gyulafehérvár, Nándorfehérvár stb.). Amikor Székesfehérvár királyi székhely lett, *Alba Civitas Regiának* kezdték mondani. Később a főnév beleolvadt a melléknévbe, s maradt az *Alba Regia*, ahogyan Gyulafehérvár is *Alba Julia*. Az ilyen megnevezést azért tartjuk szerencsésnek, mert azonnal elárulja, melyik város csapatáról van szó.

Egedy Mária

Ruszwurm. Honnan ered a Várban levő közkedvelt cukrászda neve? – kérdezi Nagy Vilmos, Pozsonyi úti lakos.

A *Ruszwurm* cukrászda Budapest I. kerületében, a Szentháromság utca 7. szám alatt van. A név félig németes *(w)*, félig magyaros *(sz)* helyesírású. A cukrászda első tulajdonosa Schwabl Ferenc cukrász volt, 1827-től 1830-ig. Ekkor meghalt, özvegyét Richter Lénárt vette feleségül, aki előzőleg József nádornál volt udvari sütőmester. Richter halála után az özvegy, majd segédje, Müller Antal folytatta az ipart. Ferenc József 1867-es koronázásakor Müller leánya, a későbbi Ruszwurmné nyújtotta át Erzsébet királynénak a főleg cukorból készített koronázási dobot és virágot. A férj, Ruszwurm Vilmos itt inaskodott, itt szabadult föl, majd tulajdonosként az üzlet névadója lett. 1884-től 1922-ig vezette a cukrászdát.

A név német eredetű, szó szerinti jelentése: *koromféreg*. Ez a szénégetők tréfás ragadványneve volt.

Ladó János

Takarékbetétet köt. Dr. Cseh Imre – 6500 Baja, Béke tér 7. – helyteleníti a címül írt szerkezetet.

A *takarékbetét* eredetileg: *takarékbetét-kötvény*. Ebből alakulhatott ki a *takarékbetétkötvényt köt*, illetve a szóismétlés elkerülésére irányuló, szűkszavúnak is nevezhető *takarékbetétet köt* kifejezés. Ma már nagymértékben elterjedt ez a szóhasználat, szinte köznyelvinek tekinthető.

Balogh Judit

Sopianae. Alpár Csilla – 1093 Budapest, Ernő u. 11. – a *Sopianae* név *p*-s ejtését és írását kifogásolja levelében.

Fejtegetésével nem értünk egyet. Pécs területén az ókori Galliából származó népesség élt, s ez nevezte el a vidéket. A római hódítás után is megmaradt ez a név, de latinosított, *Sopianae* formában. A *p* hang mind a kelta, mind a latinos névformában benne volt. A név ejtése tehát *szopiáné* formában helyes.

T. Urbán Ilona

Tartalom

Postaláda ..... B/II.
Benke Valéria: Csak anyanyelvemen lehetek igazán én 1
Csürös Csilla: Stílusegyveleg 2
Török Gábor: Viszonyragok zavaró ismétlődése 3
Hámos György: Kevesebb megértést! 4
Rácz Endre: A *gyes* meg a *gyed* 5
Szabó T. Ádám: Egynyelvűség – kétnyelvűség – többnyelvűség – félnyelvűség 5
Bagi Ádámné: Biztatás iskolai beszédművelésre 6
Bachát László: Ez menti meg az iskolát? 7
Csetneki Sándorné: Vidám történet – nyelvtörténeti óráról 7
Kürti András: Sport – színház – törvénykezés 8
Remek rímek 8
Kiss Károly: Emberek, ne mekegjenek! 9
Bodolay Géza: A betű szerinti kiejtés ellenszere 9
Deme László: Ám mondd! – de írd is? 10
Nem engedünk a 48-ból! (Rejtvénypályázat) 10
Tóth Etelka: Számítógéppel a 11. kiadás szolgálatában 11
Fábián Zsuzsanna: Olasz vendégek 11
Figyelmező 12
Pontozó 12
K. M.: Szemle 14
Bencédy József: Nyelvművelő kézikönyv, II. 14
Heltainé Nagy Erzsébet: Kecskés András, Szilágyi Péter, Szuronyi Lajos: Kis magyar verstan 14
Szepesy Gyula: Hol a hiba, mi a hiba? 15
Pásztor Emil: A magyar helyesírás szabályai 15
Győri Anna: Dóri bácsi türelme (beszélgetés Avar Istvánnal) 16
Postaláda ..... B/III

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA
SZAKMAI JAVÍTÓHELY-SZÉTMIALTN

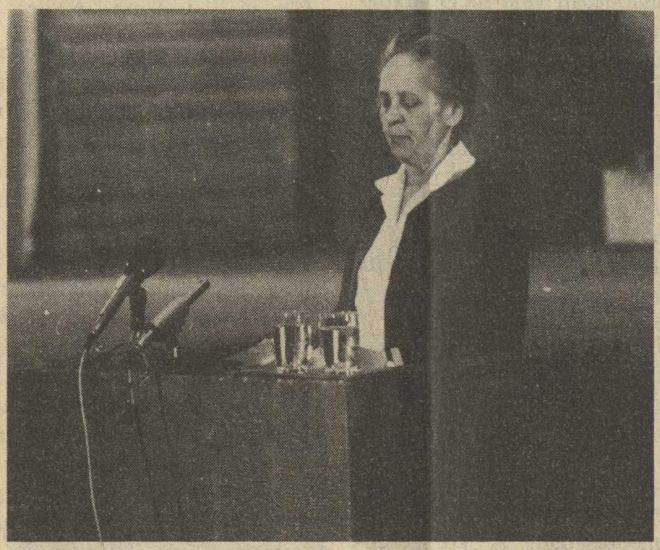
Csak anyanyelvemen lehetek igazán én

Az alábbi írás, amelynek címe Kosztolányitól származik, részlet Benke Valériának, a KB tagjának az anyanyelv hete pécsi megnyitóján elmondott beszédéből.

A magyar nyelv hete – a Békés megyei után másodízben – az anyanyelv hete lett: a nemzetiségek nyelvével, kultúrájuk ápolásával, a kétnyelvűség problémáival is foglalkozik. És nemcsak azért, mert Baranya megyében a magyarokkal három nemzetiség él együtt. Hanem azért, mert ahogy természetesnek tartjuk a magunk anyanyelvének, nyelvi kultúránknak a fejlesztését, s értéknek tekintjük a nemzeti öntudat, a nemzeti azonosságtudat szempontjából, ugyanúgy magától értetődőnek vesszük ezt más nemzetiségű honfitársaink esetében is. Hozzátehetjük: mások anyanyelvének és kultúrájának értékelése szorosan összefügg azzal a szemléletmóddal is, hogy politikánkban – mint a XIII. pártkongresszus kiemelte – „természetesen ötvöződik nemzeti önbecsülésünk más népek tiszteletével, nemzeti érdekeink szolgálata a népek közötti barátság és szolidaritás ápolásával"...

A mai magyar nyelvművelés felkarolja a nemzeti lét és kultúra megteremtéséért és megőrzéséért vívott nyelvi küzdelem századokra visszanyúló nemes hagyományait. S azokat a törekvéseket is, amelyeket haladó nagyjaink bontakoztattak ki, hogy nyelvünket alkalmassá tegyék a polgári fejlődés előmozdítására, a korszerű tudomány, gazdaság, jog fogalmainak befogadására.

Ez a nyelvművelés a felszabadulást követő néhány éves kihagyás után 1950-től szellemében, módszerében is fokozatosan megújult. Nyelvtudósok vállalták elsősorban a nyelvművelés feladatait, de pedagógusok, írók, újságírók, színművészek serege és egy ennél is szélesebb tábor foglalkozik vele: ki hivatásból, ki pedig „csak" felelősségérzetből és lelkesedésből. Ennek kifejeződése volt a párt Művelődéspolitikai Munkaközösségének öt évvel ezelőtt közzétett állásfoglalása nyelvünk állapotáról, az anyanyelvi műveltség helyzetéről. Ha e sokrétű és több évtizedes munka ellenére ma sem lehetünk ugyan elégedettek a nyelvművelés hatókörével és eredményességével, mégis jó érzéssel gondolhatunk arra, hogy mennyire kiszélesedett az anyanyelv iránt érdeklődők köre; egyre többen várják a nyelvművelők segítségét, fogadják szívesen tanácsaikat.

Benke Valéria Pécsett
(MTI Fotó)

Része van ebben mindenekelőtt a megváltozott társadalmi feltételeknek: a sokszor és okkal elégedetlenül említett közművelődésnek, az iskolai nevelés kiszélesedésének, a tömegtájékoztatás robbanásszerű fejlődésének, az évente kiadott több millió könyvnek, a naponta kézbesített kétmilliónyi újságnak, a sok százezer hetilapnak, folyóiratnak, és nem utolsósorban annak, hogy hatmillió rádiókészülék, csaknem hárommillió tévékészülék működik az országban; a hallgatók, nézők heti 400 órányi rádióműsorból és 90 órányi tévéadásból választhatnak. E nagy hatósugarú műsorszóró eszközök táguló körnek szólnak magyar nyelven és négy nemzetiség nyelvén; s lényegesen megnőtt azok száma, akik megszólalnak a politika, a közélet tágabb vagy szűkebb fórumain, a rádióban és a televízióban is.

Érdemes ezzel kapcsolatban Kosztolányi gondolatát idézni: „Kazinczyék többnyire csak magánlevelekben érintkezhettek egymással. Ha megjelent egy-egy könyvük, két-háromszáz példányban, melyből százat adtak el, s talán ötvenet sem olvastak, kénytelenek voltak a végéhez afféle alkalmi szótárt csinálni, hogy az olvasó megértse a könyvet. Nektek hatalmas eszköz van a kezetekben, tiétek a toll és a sajtó!"

Itt persze elháríthatatlan a kérdés: vajon eléggé átérzik-e az ezzel járó felelősséget a hírközlő eszközök munkatársai? A sajtót, a közírást, a közéleti beszéd sok fonákságát bíráló nyelvművelő előadások és cikkek azt jelzik: nemcsak hasznára váltak anyanyelvünknek a hihetetlenül megnövekedett lehetőségek.

Más kérdés, hogyan lép sorompóba a nyelvi hibák ellen a mai nyelvművelés. Nem kívánok szakmai kérdésekbe beleszólni, de közismert: noha találkozni ma is szélsőségesen purista, *régies* felfogással és gyakorlattal, a mai módszerek ettől eltérnek. Az elvi alapok is mások. A nyelvművelők tudomásul veszik, hogy a nyelv társadalmi termék, közös alkotás, amely folyton változik, s amelynek megítélésében tekintettel kell lenni az emberre, az élő nyelvhasználatra. Ezt lehet és szabad befolyásolni, meg is teszik a nyelvtudomány, a nyelvészeti kutatás és az (úgynevezett) alkalmazott nyelvtudományok segítségével.

A mai nyelvművelés szemléleti alapja – úgy látom – nem a régi szabályokhoz való ragaszkodás csupán, s az ennek szellemében fogant hajlíthatatlan kritika. A norma, a szabályok a mai nyelvművelőnek sem mellékesek.

Bölcs türelem és fáradhatatlan küzdelem jellemzi a mai nyelvművelést, mert megérti a társadalmi jelenségek természetrajzát, azt, hogy a változások – és a lehetséges változtatások – hosszú időt vesznek igénybe. Érdemes lenne ezt a nyelvművelői szemléletet, kritikai módszert más negatív vagy annak minősített társadalmi jelenségek bírálatában is alkalmazni. A vészharang kongatása, az arisztokratikus gőg, a türelmetlen elmarasztalás helyett jogosabb is, célravezetőbb is a társadalmi realitásokkal józanul számolni, és azok természetéhez igazodva keresni a jobbítás módjait.

A közéleti és a sajtónyelv torzulásainak kritikáját – még annak vitriolos változatait is – jogosnak éreztem. De a népi nyelvhasználat ugyanilyen bírálatát – némely irodalmárok és alkalmi nyelvművelők részéről – sértőnek, ezért tasztónak tartom. Lehet ostorozni a szaktudományok képviselőinek, a közíróknak a stílusát, hangját, ha szakmai belterjességgel, csak kevesek által érthetően szólnak a szélesebb közönséghez. Indokolt élesen bírálni a riportert vagy az interjú készítőjét, de a rádióban-tévében megszólaló ezrekről-tízezrekről gúnyosan, megvető kritikával nyilatkozni nem. Ráadásul nem is célravezető; több mél-

tányosság és tapintat valószínűleg jobb eredménnyel járna. Azt pedig, hogy ezen az alapon a közbeszéd romlását állapítsák meg, nagyfokú aránytévesztésnek tartom. Talán felesleges is mentegetődznöm: nem kívánok felmentést a pongyolaságnak, a rossz nyelvi divatoknak, legkevésbé a nyelvi durvaságnak.

Jó volna kerülni a lapos közhelyeket, de ez elsősorban gondolkodási kérdés, világos és tartalmas gondolatok kellenek hozzá. Valóban kerülni kell a nyakatekert hivatali vagy technokrata nyelv életidegen, fülsértő fordulatait. Ez már nyelvi stílus kérdése, talán ebben lehetne valamit előre lépni. A közéleti megszólalásban ma is érvényesülő mesterkélt nyelvet nem tudjuk egyszerre és széles körben kiiktatni. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy a sajtó nyelvének bírálata sem volt haszontalan, és a közélet nyelvét illetően is van foganatja a kritikának. Sokkal többen tudnak ma szabadon és szabatosan beszélni, mint amennyien 10 vagy 15 éve tudtak. Erre a pártkongresszus és az előtte lezajlott pártértekezletek sora is tanúbizonyságot adott. Akik megszólalnak nyilvános fórumokon, most már törekszenek a helyes nyelvhasználatra, a szebb beszédre. Ez örvendetes eredmény, amit nem szabadna, hogy elfedjen az új bajok felbukkanása.

A mai nyelvművelés azt vallja eszményének, hogy *az egész nép tanulja meg jól használni anyanyelvünket*. Ez nagy cél, s bár még távoli, kevesebbel mégsem elégedhetünk meg. A nyelvművelők közismerten nem csüggedő alkatú emberek. Ezt meg kellene tanulni tőlük mindazoknak, akik a társadalom életének alakításával foglalkoznak. Igazuk van: akkor sem szabad türelmetlenkedni és elcsüggedni, amikor nemegyszer azt látjuk, hogy a jó igyekvésnek kevés a foganatja, a rossz jelenségek viszont hamar elterjednek.

Miért lehetünk bizakodóak az időnként felerősödő káros hatások, a nyelvhasználatban felbukkanó bántó jelenségek ellenére? Azért, mert az embereknek szükségük van és egyre inkább szükségük lesz anyanyelvük hibátlan – és reméljük, szép – használatára.

Szükséglet és érdek – ez a két kulcsszó, amellyel mondanivalómat összefoglalom. Lehet, hogy nagyon ridegen, bántóan, profánul hangzanak, amikor olyan szent dolgokról szólunk, mint az anyanyelv szeretete és méltósága, a tiszta, szép beszéd embert gazdagító, erkölcsi, szellemi értékeket gyarapító volta. Ámde nem volna esélyünk egy rohanó, rengeteg újat produkáló és követelő világban a mi nyelvünk ép és szép állapotban való megmaradására, sőt fejlődésére, megújulására, ha nem tudnánk számot vetni az emberek törekvéseivel, s ha az anyanyelv nem hasznos segítőjük, hanem kegyelettel őrzendő relikviájuk volna csupán. *Azért remélhetjük, hogy az értő és segítő nyelvművelő munkának lesz foganatja, mert szüksége van rá a társadalomnak a jó együttműködéshez, a demokratikus közélet kiteljesedéséhez...*

Soha nem hangsúlyozható eléggé *az iskola és a pedagógusok* szerepe a nyelvi kultúra alakításában. A közszerepléshez azonban az iskola csak az elemi alapokat tudja megadni; jó esetben ösztönzést is ad a rendszeres önképzésre, az olvasásra. Ám magát a közszereplést, a megszólalást, a vitát csak a gyakorlatban lehet igazán elsajátítani. A vitához azonban a nyelvi biztonságon kívül jó társadalmi tájékozódóképességre, világos gondolatokra – és „civilkurázsira" – is szükség van. A helyi önállóság növekedése a munkahelyeken és a tanácsokban, az önkormányzat működése, az alsó- és középszintű érdekegyeztetés lehetőségeket ad az embereknek, de kötelezettségeket is ró rájuk: hogy szót emeljenek, érveljenek, vitatkozzanak. Nem a nagy szónoklatok alkalmai ezek, hanem Lukács Györgytől származó megnevezéssel *a mindennapi élet demokráciájának* a talán nem is könnyebb alkalmai, de feltételei is egyben...

Kádár János a pártkongresszuson
(MTI Fotó: Manek Attila felv.)

A kommunistáknak a szocialista eszme és pártunk politikája mellett a szocialista erkölcsöt is képviselniük kell. Fontos feladatunk a munka becsületének, humánus eszméinknek a népszerűsítése. Határozottan lépjünk fel az erőszak bárminemű propagálása, a Nyugatról érkezett, megkésett és kopott divatok ellen. Száműzzük a trágárságot a nyilvános életből, az irodalomból, a kultúrából, a sajtóból, a televízióból.

Ha valamely nemzetre érvényes, hogy „nyelvében él a nemzet", akkor az ránk, magyarokra, mindenképpen az. Nyelvünknek is köszönhető, hogy 1100 év után is él, virágzik nemzetünk. Óvjuk nyelvünket, s tanítsuk a szép, tiszta beszédre a fiatalokat is. Ezt segítse a család, az iskola, a hírközlés, az irodalom és a művészet. A tisztes, jó családi életből, az anya és a gyermek szeretetéből csináljunk kultuszt. Mi a szocializmus eszméit, erkölcsi normáit, a munka becsületét felemelt fejjel hirdetjük, mert ezek a jelenkor igaz eszméi, s ez az eszme, ez az erkölcs képviseli a jövőt. Győzelmet arat a mi társadalmunkban és szerte a világon.

(Részlet Kádár Jánosnak a Központi Bizottság beszámolójához fűzött szóbeli kongresszusi kiegészítőjéből)

A nemzeti tudat és érzés erősítésében végzett eszmei munkánk nagy fogyatékosságának látom, hogy a hazához fűződő viszonyt szinte csakis értelmi kérdésként kezeljük, holott az erősen az *érzelmek* körébe, lelkivilágunk érzelmi tartományába tartozik. A haza*szeretet* fogalma is ezt fejezi ki. A nemzeti öntudatnak még a művelt, történelmet ismerő, a társadalomról mélyen gondolkodó embereknél is érzelmi alapjai vannak, hát még a nagy tömegek esetében! Gondoljuk csak el: az etnikai összetartozás, a szülőföld, az ismerős környezet vonzása *érzelmi* szálak útján létrejött kötődés; nemzeti múltunk emlékei, hagyományai, nyelvi és kulturális örökségünk is erős érzelmi hatások révén válik sajátunkká. A hazaszeretetnek ezeket az alapjait a személyes élmények mellett elsősorban a *művészetek* tudják közvetíteni, erősíteni. Sok tekintetben rajtuk áll az is, hogy a nemzetköziséget ne csak eszükkel fogják fel, hanem belső átéléssel; az emberek érezzék is...

Viszonyragok zavaró ismétlődése

Egyelőre alig van nyelvművelői irányelv, eligazító tanács rá, hogy hányszor ismétlődhet ugyanazon névszói viszonyrag egy mondatban, illetve tagmondatban (l. mégis Rácz Endre: Nyr. 94:151–2). Sorozatosan csak a többszörösen alárendelt, „láncszerű" birtokos szerkezeteknek a *-nak/-nek* ragjával, e rag elhagyásával, illetve megismétlődésével foglalkozott nyelvművelésünk.

Az alsó- és a középfokú magyartanításban is foglalkoznak a *kell* és a hozzá hasonló igék, kifejezések mellett álló két, árnyalatában eltérő értelmű *-nak/-nek* ragos részeshatározónak a kétértelműségével (pl. „*Jucinak* el kell vinnie a könyvet *Pistának*"), gyakoroltatva az ilyen mondatok átfogalmazását (*Juci* kötelessége, hogy...; *Juci* köteles elvinni...; *Jucinak* kell elvinnie ... *Pistához*). Ez azonban nem ad elég alapot, sőt akár csupán analógiaképzéshez elegendő kiindulást sem hozzá, hogy dönthessünk: ismételhetjük-e a tárgy- vagy – azonos! – határozóragot egy (tag-)mondatban annyiszor, ahányszor első nekirugaszkodásra megfogalmaznánk a mondandónkat.

Rácz Endre futó megjegyzésével teljesen egyetértve, előlegezhetem a tagadó választ: a ragismétlés lehetőségeinek jócskán vannak korlátai. Persze, ha egy (tag-) mondaton belül ismétlődik azonos névszói viszonyrag, először el kell választanunk az egyazon alaptagú, egymás mellé rendelt (halmozott) tárgyakat, határozókat azoktól, amelyek más-más alaptagot bővítenek. A mellérendelt határozók, tárgyak halmozása beletartozik a halmozás ősrégi szónoklati és költészeti alakzatába, sőt esetleg épp az keltene megértési nehézséget, ha az ugyanolyan mondattani szintű és helyzetű, halmozott mondatrészek szintaktikai jelentését fölöslegesen más-más toldalék jelölné egymás szomszédságában.

Teljesen másképpen kell megítélnünk, ha egy némileg bonyolultabb (tag-)mondatban tűnik föl azonos viszonyrag többször, de különböző szerkezeti alaptagok bővítményén. Ez önkéntelenül is nem létező összefüggések sejtelmét, várakozását kelti. A különböző alaptagok azonos fajú bővítményeit jelöljük lehetőleg más-más viszonyítóelemmel. A magyar esetrendszerben, rag- és névutórendszerünkben meglevő gazdag rokonértelműség általában többféle átfogalmazási lehetőséget is kínál erre a beszélőnek, az írónak.

A következőkben bemutatok egy-egy hiteles – bár többnyire némileg tömörített és más nyelvi hibáitól valamelyest megtisztított – példát különféle brosúrákból, hozzájuk fűzve átfogalmazási javaslataimat.

Kétségtelenül zavarja a megértést a részeshatározói és a birtokos jelzői *-nak/-nek* ragok egymáshoz közeli fölbukkanása: „Ugyanilyen jelentős szerepe van a *közművelődésnek* az emberek *magánéletének, életformájának,* erkölcsi *normáinak, eszményeinek* alakításában". Maradjon meg itt a birtokos jelzők ragos sora, de küszöböljük ki a részeshatározót, változtassuk alannyá: „Ugyanilyen fontos tényező a *közművelődés* az ... alakításában".

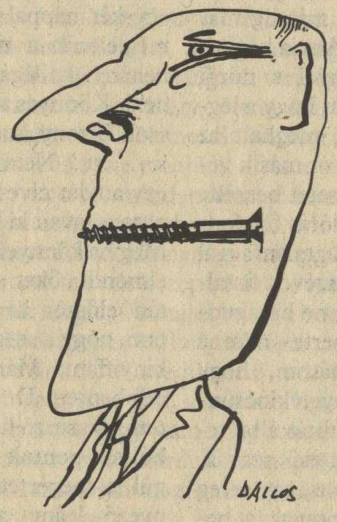
A többfelé kapcsolódó *-ban/-ben* ragos bővítmények burjánzása sem öröm az olvasónak: „A magyar vállalatok – közöttük legnagyobb *számban* a *gépiparban* – 218 licenciát és más eljárást vásároltak". Könnyen megszüntethetnénk az ismétlődést a fokhatározó átváltoztatásával: „A magyar vállalatok 218 licenciát és más eljárást vásároltak; *legtöbbet* a *gépiparban*"; vagy: „legtöbbet a gépipariak", „legtöbbet a gépipar számára". De talán nem is ezt közli a mondat, hanem azt, hogy a 218 licenciát és más eljárást megvásárló vállalataink legnagyobb hányada a gépiparba tartozik. Tehát a mondatnak még a jelentése is ingatag épp a ragismétlés táján.

Ritkábban találkoztam a *-ra/-re* rag zavaró ismétlődésével: „Jó *előre* – pl. egy ötéves *tervidőszakra* – bejelentett igény *kielégítésére* azonban be lehet rendezkedni". Nem tagadhatjuk, itt az összetetett mondat volna egyszerűbb és egyúttal könnyebben kozmetikázható: „*Arra* azonban föl lehet készülni (vagy maradjon: be lehet rendezkedni), hogy kielégítsék az *idejekorán* bejelentett távlati – pl. egy ötéves *tervidőszakra* méretezett – igényeket". Más: „Egyetértésük szükséges a kulturális, szociális és jóléti *célokra rendelkezésre* álló keretek felhasználásánál". Kellemesebben hangzana így: „...a kulturális, szociális és jóléti *célokra szánt* (előirányzott) keretek felhasználásához", vagy: „... jóléti keretek felhasználásában" (hisz sem a *célokra,* sem a *rendelkezésre álló* nem ad semmiféle többletjelentést itt!).

Természetesen más határozórag ismétlődése is szeplősítheti közlendőnk formáját: „Az élen olyan vezetők legyenek, akik a *hatáskörrel felelősséggel* tudnak élni". Ezt a zökkenőt is kikerülhetjük: „... akik felelősségüket mindig átérezve tudnak intézkedni hatáskörükben", vagy „...akik felelősségüket sohasem feledve tudnak élni hatáskörükkel".

Némelyek túlzott szigorúságot vetnek majd szememre: olyan mondatokat pécézek ki, amelyek esetleg kissé suták, de nem hibásak... Az ilyen nyelvművelői magatartással, amelynek mércéje a tűrhetőség, nem értek egyet! Beszédünknek és írásunknak nem lehet az a normája, hogy még épp el lehessen fogadni, meg lehessen érteni. Bűnt követ el az a nyelvművelő, aki ekkora igénytelenség alá épít „elvi" alapot. Bármily szerények is kifejezési képességeink, bármennyire hajlamos botlani a nyelvész is, ha nagyobb nyilvánossággal közlünk valamit, nem adhatjuk alább a legmagasabb fokú hatékonyság igényénél! Akkor pedig: ami még nem hibás, csak suta, az már csiszolásra, szépítésre, javításra szorul!

Török Gábor

Dallos képesszótára
Intrikus alkat

HÁMOS GYÖRGY:

Kevesebb megértést!

A *Kritika* legutóbbi számában Kolozsvári Grandpierre Emil szellemes, igen felkészült, mondhatnám elbűvölő kis esszét írt az új magyar argóról. Vagy, hogy az általa annyira megkedvelt szóval éljek: állati jó cikket. Tulajdonképpen nincs is szándékomban, hogy cikkével mélyebb vitába szálljak. Nem teszem ezt a következő okokból: 1. Az írást élvezettel olvastam, s nagy részével egyet is értek. 2. Én sem vagyok még olyan öreg, hogy ne érteném meg a fiatalokat. Ha nem is annyira, mint az író. Talán ebből származik néhány ellenvetésem. A régesrég tartó nyelvi vitában, melyben a vitatkozók legalább annyi megdönthetetlen érvet hoztak fel az argó ellen, mint mellette: Grandpierre érezhetően argópárti... De, furcsa módon, valahányszor megkísérli az újonnan alkotott szavakat alkotóikkal együtt bemutatni: érvelésének meggyőző ereje csökken. Képtelen vagyok a megidézett fiatalokat azzal a gyöngédséggel és megértéssel nézni, mint ő.

„Egy asszony ismerősöm – írja – végighallgatta húszéves fia negyedórás telefonbeszélgetését. A fiú mindvégig egyetlen szóval élt: – *állati,* mondta hol szomorúan, hol megdöbbenten, hol együttérzően, egyszóval mindig más és más színnel. Anyja később megkérdezte, kivel s miről beszélt. Kiderült, hogy a legjobb barátjának meghalt az apja, s a fiú a drót másik végén a tragikus esetet beszélte el." Ez a negyedórás telefonbeszélgetés nyugtalansággal töltött el. A húszéves fiatalemberről – meg ne haragudjon az édesanyja érte – nem az volt a benyomásom, hogy gazdagította nyelvkincsünket. Ha a nyelvújítás által teremtett új jelentésű szavak, mint ezúttal: állati, egy sereg más szót kiszorítanak a beszédből: nehéz gazdagodásról beszélni. A „borzasztó", „szörnyű", „megdöbbentő", „rettenetes" – és sorolhatnám a végtelenségig – szavak helyett – maradt az *állati.* Különböző bánatos hangsúlyokkal...

De én nemcsak e tömören, s már-már csak hangsúlyokkal telefonáló fiatalember szellemi eltunyulása miatt aggódom, hanem a drót másik végén, apja tragikus haláláról beszámoló barát miatt is. Vajon ő milyen lehet? Negyedórán át nem bosszantotta fel, hogy a részvét, az együttérzés s vigasz szavai helyett szüntelenül csak azt hallotta: állati? Ezek után nagyon félek, hogy az ő beszámolója is nélkülözte a megindultság, a megrendülés hangjait. Hiszen alig képzelhető el a következő párbeszéd:

– Drága barátom, tegnap este édesapám, oltalmazónk és gondozónk örökre itt hagyott bennünket.

– Állati.

– Heves rosszullét fogta el, már csak arra volt ideje, hogy homlokon csókoljon bennünket.

– Állati.

Azt hiszem, ilyen párbeszéd nem képzelhető el. Sokkal inkább a modern gyöngédségnek olyan megnyilatkozása, amelyre a tanulmány következő példája utal: „Húszesztendős leány, műszaki rajzoló, váratlanul meghal az édesanyja. A temetés után egy-két nappal a lány ismét megjelenik a munkahelyén, néhány kollégája kondoleál neki. Könnyes szemmel válaszol: Bizony, szegény mutter k.....tt." Nem szeretem, ha egy anyját elvesztő leány bánatos szavait ki kell pontozni. Még ha könnyezett is, amikor elmondta őket. A pontok láttán először arra gyanakodtam, hogy a szegény mutter – kinyiffant. Már ez is megdöbbentett. De sajnos tévedtem. A szerző finom utalásaiból s a pontok számából végül is megértettem, a könnyező leány arról beszélt, hogy a mutterból kiszállt a lélek, de nem a szokásos úton. Mielőtt a szerző felmentő ítéletét közölném, megnyugtatom az olvasót: én ezt a leányt nem tudom a szívembe zárni. Ha ezt az illetlen szót anyja halála alkalmából használja, miért ne használná kevésbé jelképes értelemben is. S ha erre gondolok, még a nyelvi lelemény sem teszi vonzóvá számomra.

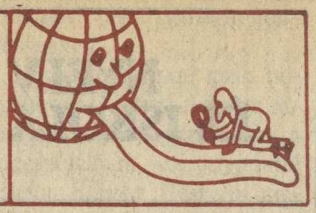
A harmadik konkrét példában, persze az író tálalásában, valóban van valami meghökkentően humoros: „A szülők betegen feküsznek otthon, tizenhat éves fiuk gondoskodik róluk, készséges, szorgalmas fiú. Megszólal a telefon, a barátja hívja valahová, a gyerek a következő szavakkal felel: – Nem mehetek. Lerohadtak az őseim." Az író mulat ezen, valószínűleg az olvasó is. A szavak kapcsolása frappáns, az ige durvaságát az „őseim" diákos ízű humora meglehetősen semlegesíti. A példa jellemző és mulattató. Most már csak az a kérdés, hogy a betegágyban fekvő ősök milyen érzéssel hallgatták a lerohadásukról szóló híradást. Ha mulatni tudtak rajta, valószínűleg sokkal jobban voltak már. De elképzelhető az is, hogy az apa, aki nyelvünk gazdagodását nem viseli annyira a szívén – így fakad ki: „Hogy beszélsz a szüleidről, te rohadt kölyök?" Vajon megsértődne-e ezen a gyermek? Valószínűleg roszszul esne neki. Ami azt mutatja, hogy a rohadt szó jelentésével tisztában van. (Nyelvi privilégiumot pedig a fiatalok legfeljebb négy-öt éves korukig élveznek.) De ha ő megsértődik a „rohadt" miatt, el kell gondolkodnunk a szerző alábbi fejtegetésén:

„... A lerohadni a mi fülünknek durva, nem beszélve a másik igéről! Nekik viszont, akiknek úgyszólván anyanyelvük a slang, ezek a szók a közlés eszközei, melyek semmiben sem különböznek más szavaktól... A fenti két esetben semmi esetre sem érzelmi eldurvulással vagy érzéktelenséggel állunk szemben... hanem nyelvi érzéktelenséggel, ami, ha utánagondolunk, senkitől sem idegen, hiszen mi is használjuk például az elcsigázni szót, anélkül, hogy eszünkbe jutna, milyen borzalmas műveletet jelentett eredetileg."

Ez a példa nem szerencsés. A kínvallatások csigázására csak a filológusok „emlékeznek". Használata semmiféle nyelvi érzéketlenséget nem jelez. Különben sem durva szó; alkalmazása nyelvünk képszerűségét bizonyítja. Elvégre a megnyúzás sem tartozott a barátságos dolgok közé; azonkívül eredeti értelmében ma is használt szó. Mégsem érezzük durvaságnak, ha feleségünk azt mondja: „Fiacskám, olyan nyúzott vagy ma". Nem a képes beszéd tehát a gondom; az annál szebb, minél merészebb, érzékletesebb, hanem a becsmérlő, trágár és durva szavak sokasága, még akkor is, ha olykor humor enyhíti rossz ízüket. S az is meghökkentő – a szerző talán észre sem vette –, hogy minden példájában a gyerekeknek szüleikkel szemben használt argóját kellett mentegetnie, magyaráznia. Ismétlem, nem ez a jellemző a cikkre. A slang és a fiatalok védelmében elragadóan okos, elmés, s jórészt következetes is. Engedékenységét, megértését azonban túlzottnak érzem. E különös „nyelvi lázadás" okait még nem elemeztük ki eléggé. Korai lenne a teljes kapituláció előtte. Én elsősorban nem a nyelv tisztaságát féltem tőle. Sokkal inkább tartok attól, hogy elmosódik – különösen a fiatalok körében – a faragatlan és a kulturált magatartás közötti határvonal. Magatartást mondtam – mert a trágár és durva szavakat egyszerűen lehetetlen kedves mosollyal, fiatalos, üde hangon elmondani. Ezekhez megfelelő hang, arckifejezés és modor illik. Ez pedig embertársaink felismerésének akadálya. Azelőtt, ha valaki rohadtozott, barmozott, állatozott stb., mindjárt sejtettük, hogy valamilyen közönséges, durva ember áll előttünk. Most lehet, hogy egy nyelvújító.

(A szerzőnek „Pótkötettel a halhatatlanságba" c. gyűjteményéből. Szépirodalmi, 1967)

NYELVÜNK VILÁGA

A gyes meg a gyed

(Egy új mozaikszóról)

A mozaikszók (azaz a betűszók, illetőleg szóösszevonások) nyelvünkben többnyire tulajdonneveket rövidítenek. A legrégibbek közé tartozik az *EMKE* (= Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület), amelynek nevét ismert kávéházunk is fölvette. Vele nagyjából egykorúak az olyan sportegyesületek nevei, mint az *FTC* (= Ferencvárosi Torna Club), az *MTK* (= Magyar Testgyakorlók Köre) vagy az éppen százéves *UTE* (= Újpesti Torna Egylet). Az ilyen rövidítéseket sokáig EMKE-szavaknak nevezte nyelvtudományunk (a szemléletes *mozaikszó* elnevezés Ladó Jánostól származik). A mozaikszók száma a felszabadulás után – szervezetek, intézmények, vállalatok rövid megnevezése céljából – roppant módon felduzzadt.

A mozaikszók közé azonban nemcsak tulajdonnevek, hanem – bár kisebb számban – köznevek is tartoznak. Egy részük úgy keletkezett, hogy az eredeti tulajdonnév – pl. a *KÖZÉRT* (illetve újabb írásmóddal: *Közért*) – köznévvé is változott, 'élelmiszerüzlet' jelentésben, így: „Megyek a sarki *közértbe*". Mint látható, a köznévi mozaikszókat csupa kisbetűvel írjuk; azokat is, amelyek másképpen jöttek létre, azaz úgy, mint a tulajdonnévi mozaikszók, vagyis voltaképpeni rövidítésből. Ilyenek már régóta szerepelnek a bizalmas beszédben, mint például az *eská* (s. k. = saját kezével), a *kábé* (kb. = körülbelül), az *estébé* (stb. = s a többi). Ide tartozik a *kápé* (= készpénz), de az alábbi régi slágerszövegben – ami egyébként beszédesen illusztrálja az efféle szavak stílusértékét – inkább kosztpénzt, konyhapénzt jelent: „Nekem egy rendes kis nő kell, | Aki reggel jókor felkel, | Aki megfőzi a kávét, | Aki nem kér mindig *kápét*". Mai ifjúsági nyelvünk is használ ilyen bizalmas hangulatú mozaikszókat: *hábé* (= házibuli), *zéhá* (= zárthelyi dolgozat).

Az utóbbi évtizedekben azonban – ugyancsak írásbeli rövidítésből – olyan köznévi mozaikszók is keletkeztek, amelyek mentesek a familiáris, bizalmas hangulattól, szerves részei a mindennapi köznyelvi, illetőleg hivatalos stílusú megnyilatkozásoknak. Ezeket az akadémiai helyesírási szabályzat tizedik kiadása szerint még a rövidítéshez közel álló formában kellett írni: *tsz, tv, pvc*. Az idén megjelent új kiadás a korábban említettekéhez hasonló írásmódot is megengedi: *téesz, tévé, pévécé*, sőt *géemká* (a gyakorlatban már régóta ez a forma dívik).

Ezekhez az újabb keletű szavakhoz csatlakozott nemrégiben a *gyes* (= gyermekgondozási segély), amely szinte a szemünk láttára lett rövidítésből mozaikszóvá. „*Gyesen* van" – mondhatjuk egyik kolléganőnkről; eszünkbe sem jut így fogalmazni: „*Gyermekgondozási segélyen* van". Már csak azért sem beszélhetünk így, mert a *segélyen van* szókapcsolat amúgy sem illik nyelvünkbe.

Nos, államunk újabb népességpolitikai, családvédelmi intézkedésként a *gyes*, vagyis a gyermekgondozási segély mellett az idén bevezette a gyermekgondozási díjat. Még hatályba sem lépett a rendelet, amikor sajtónk már foglalkozott vele. A Magyar Nemzet 1985. február 23-i száma (a 4. lapon) a következőket írja: „Március elején lép életbe ... a gyermeket vállaló családok fokozott anyagi támogatását szolgáló *gyermekgondozási díj* rendszere"; – s később így folytatja: „A kitöltött lapot [az igénylőknek] ... nem a Nyugdíjfolyósító Igazgatósághoz kell visszaküldeniük, hanem a munkahelyük székhelye, illetve telephelye szerint illetékes társadalombiztosítási igazgatósághoz, ahonnan majd a *gyed-et* kapják." Íme, megszületett a *gyes* mellé új mozaikszavunk, a *gyed*. Még szokatlan voltát érzékelteti a nem szabályos elválasztás: *gyed-et*, ehelyett: *gye-det*.

A rendelet életbe léptetése után, ugyancsak a Magyar Nemzetben a következőket olvashattuk: „Munkába állás miatt a gyermekgondozási díj folyósítását többször is meg lehet szakítani. A *gyedről* (már így, egybeírva!) a szülő bármikor visszatérhet a *gyesre*" (1985. márc. 2., 3. lap). Megjegyzem, hogy a Népszabadság párhuzamos közleményei még nem alkalmazzák a betűszót, mindkét helyen *gyermekgondozási segély*-ről írnak.

Érdekes, hogy az élőbeszédben még ritkán hallani új mozaikszavunkat, amelynek keletkezését – úgy látszik – „in statu nascendi", azaz születése pillanatában sikerült megragadnunk.

Rácz Endre

Egynyelvűség – kétnyelvűség – többnyelvűség – félnyelvűség

E cím kissé szokatlan magyar fülnek. Legszokatlanabb talán a félnyelvűség kifejezés. Be kell vallanom, e szót egy svéd szerzőnek, Nils Erik Hånsegardnak Finnországban megjelent könyvéből kölcsönöztem. Svéd- és Finnországban – éppen Hånsegard munkássága nyomán – a félnyelvűség és a kétnyelvűség összefüggései jó másfél évtizede már a kutatás középpontjában állanak.

Tisztázzuk így előbb e fogalmakat. Úgy érzem, az egy-, két- és többnyelvűség fogalma látszólag világos, érthető a magyar olvasó számára. Mit képzelünk el azonban, amikor a félnyelvűségről hallunk? Itt, Magyarországon ez egyesek szerint csupán néhány ezer lengyel vendégmunkást érint. Képzeljük el azonban azt, hogy Svédországban jó félmillió finn vendégmunkás van, a Német Szövetségi Köztársaságban egymillió török. S hogy ne menjünk olyan messze: más történelmi körülmények miatt minden harmadik magyar anyanyelvű a mai magyar országhatárokon túl él. Mi köze van ennek a félnyelvűséghez? Látszólag nem sok. A gyakorlatban azonban igen. A hatvanas évek közepe felé a Svédországba utazó finn értelmiségiek meglepő jelenségre figyeltek föl: az értelmes és szorgalmas, közismerten jól helytálló finn szülők serdülőkorú gyermekei se finnül, se svédül nem tudták megnevezni a legalapvetőbb fogalmakat: *föld, nap, fény, kéz, láb, szem*. Vagy keverték a két nyelvet, vagy – ami még rosszabb – szorongással, félelemteljesen néztek a kérdezőre (még akkor is, ha mindkét nyelven párhuzamosan megismételte kérdését). Mi volt e jelenség oka? A válasz a svéd iskolákból érkezett. A svéd nyelvű tanárok egymás után jelentkeztek finn nyelvtanfolyamokra, hogy segíteni tudjanak bajba került tanítványaiknak. Érezték: értelmes gyermekek a hátrányos nyelvi helyzet miatt egy életre „másod- és harmadrendű" honpolgárokká válnak.

Anyanyelvileg már nem finnek, de még nem svédek. Félnyelvűek. A svéd állam az ilyen jellegű esetek sokasága nyomán megalkotta azokat a mélyen humánus tanügyi törvényeit, amelyek szerint akár egy gyermeknek is joga van a külön anyanyelvi oktatásra, ha szülei ezt így óhajtják, ha otthon más nyelvet beszélnek. E látszólag költséges intézkedés révén – bizton állíthatom –, hogy (kissé módosítva a közmondást): „Svédország többet nyert a réven, mint amennyit vesztett a vámon". A félnyelvűséget ugyanis az anyanyelvi alapozás hiánya teremtette. Az anyanyelvi oktatás megindítása révén a svédországi finn gyermekek egyszeriben könnyebben, gyorsabban és jobban megtanulnak svédül is.

E tőlünk látszólag távol eső problémák mégsem olyan távoliak. Sokan közülünk értetlenül szemlélik: miért „pátyolgatják" annyira a Duna és a Tisza mentén a nemzetiségeket: ide tartozik az anyanyelvű iskola és hírközlés, feliratok, minden szinten saját nyelvhasználat, kulturális tevékenység. Úgy érzem, itt az a lényeg, hogy ha mi *félnyelvű* honpolgárokat nevelünk, ez az egész országot szegényíti, s további áthághatatlan akadályokat teremt a másokkal való közeledésben. Különben északi rokonaink, a finnek önállóságuk kinyilatkoztatása, azaz 1917 után következetesen hadat üzentek a félnyelvűségnek. Finnországban ugyanis az első világháborút követőleg nagyjából hasonló arányban éltek svéd anyanyelvűek, mint ugyanezen időben Romániában magyarok, azaz 10 százalék fölött. A finnek külön svéd iskolákat, svéd nyelvű egyetemet és svéd nyelvű katonai egységeket tartottak és tartanak fenn. Az ország hivatalosan kétnyelvű. Ha egy városban vagy községben csupán 5 százalék a nemzetiség arányszáma, az ügyintézés már kötelezően kétnyelvű. Érdekes módon így, a legnagyobb nyelvi előnyök biztosítása révén a svéd nemzetiség beolvadása a finn népbe mégis jóval gyorsabb, mint feltételeznők: ma országos átlagban 6 százalék körül mozog a finnországi svéd nemzetiség aránya.

A *félnyelvűség* és a *kétnyelvűség* közötti határt néha igen nehéz megvonnunk. A mennyiségtanban érvényes lehet az, hogy két fél egy egész. A nyelv, a nyelvek törvényei azonban mások. Meg merem kockáztatni azt az állítást: a kétnyelvű ember igen ritka, a többnyelvű még ritkább, vagy aligha van. A két- és többnyelvűek jó része ugyanis az esetek többségében *egynyelvű* + egyszer, esetleg többször *félnyelvű*.

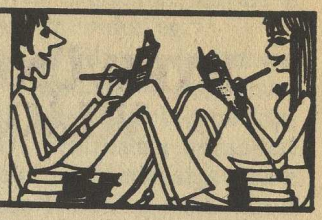
Tökéletes kétnyelvűség véleményem szerint nincsen. Így fogalmazva azonban azt is megállapíthatjuk, hogy senki sem beszél tökéletesen egyetlen idegen nyelvet sem. Eddigi tapasztalataink szerint jól alapoz az a szülő, aki lehetőleg minél korábban megkezdi gyermekeinek kétnyelvű nevelését. A legtöbb két vagy több nyelvet jól beszélő gyermek és felnőtt vagy eleve többnyelvű vidékről való, vagy a szülők igen korán megkezdték a gyermek taníttatását.

Szabó T. Ádám

Dallos képesszótára
Betartott neki

NYELV ÉS ISKOLA

BIZTATÁS ISKOLAI BESZÉDMŰVELÉSRE

Deme László azt írja az Édes Anyanyelvünk 1984. évi 4. számában a Beszélni nehéz! mozgalomról: „...él, de nem növekszik, nem terjed eléggé". Én is azt tapasztalom, hogy az általános iskolákban tanító magyar szakos kollégák nehezen mernek 10–14 éves gyerekek elé állni körvezetői szándékkal. Érthető, hiszen a pedagógusok többsége egyetemi, főiskolai tanulmányai során még nem tanulta a beszédművelést; nem szólva arról, hogy a foglalkozások módszertana is csak most van kialakulóban. Iskolánk beszédművelő köre egyike volt az első „ágaskodóknak". Ötéves körvezetői tapasztalat birtokában írom *biztatásomat* azon tanártársaimnak, akikben érlelődik már a gondolat a Beszélni nehéz! mozgalomhoz való csatlakozásra.

Szinte minden általános iskolában működik nyelvi kommunikációs szakkör: előadóművész-, színjátszó-, szavaló-, irodalombarát-kör... Szóljon az első biztatás ezekhez a közösségekhez! Bővítsék ki programjukat a rádió Beszélni nehéz! műsorának meghallgatásával (magnófelvételről), a példamondatok megoldásával és beküldésével! Hamarosan tapasztalni fogják a körök, mennyi segítséget kaphatnak a műsor vezetőitől beszédtechnikai kérdésekben.

A Beszélni nehéz! példamondatain elsősorban a magyar beszéd hangsúlyozási, hanglejtési, kapcsolási, tagolási törvényszerűségeit tanulmányozhatjuk. De sok egyéb haszna is van a példamondatokkal való foglalkozásnak. 1. Fejleszti a gyerekek *belső hallását;* egyrészt a hibák keresésekor, másrészt a helyes elmondás gyakorlása közben. 2. A belső hallással – a helyes ejtés közvetítésével – javul a tanulók beszédritmusa. A hosszú hangzókat hosszan ejtik, a rövideket röviden; figyelnek a hangkapcsolatok ejtési és írási különbségére. 3. A helyes hangsúlyviszonyok megtalálásával fejlődik *logikai* készségük. 4. A 2. pontban foglaltak elvezetnek a *helyesírás* fejlesztéséhez. Javul tanítványaink helyesírása már a mondatok felolvasásával is, hiszen megtanulják, hogy a szöveg olvasása közben ügyelni kell az írásképre. Minden gyereknek le kell írnia a mondatot; ez is javítja a helyesírási készséget; másolás közben sokat fejlődik koncentráló-képességük is. Az általános iskolában a tanórákon nem jut elég idő az írásjelek alkalmazásának tudatosítására; különösen kevés idő van a mondatközi írásjelek megfigyelésére. A műsor példáin jó alkalom nyílik a központozás gyakorlására.

A helyesírás, a felolvasás, a helyes beszédlégzés, a helyes beszédritmus, a lényegkiemelés (helyes hangsúlyozás) mind-mind az *anyanyelvi alapkészségek* körébe tartozik. Jól kiegészíti a példamondatokkal való foglalkozás a nyelvtanórán tanult nyelvtani tudnivalókat, szilárdítja a *szótani, mondattani* ismereteket. Miközben a hangsúlyviszonyokat, a kapcsolási, tagolási helyeket keressük, mindig szótani, mondattani elemzést is végzünk.

Mi lehet a gyermekek számára a legnagyobb vonzóerő? A műsor kínálta romantika. A rejtvény feladvány jellege. Az izgalom: Jól oldottuk-e meg? Kapunk-e jutalmakat? Válaszol-e a művésznő vagy a professzor úr a kérdésünkre? Majd a kitartó, egyenletes jó munka és teljesítmény után: a Kazinczy-jutalom reménye; jó szereplés városi, megyei, helyesírási, kiejtési, szavaló- és prózamondóversenyen.

Beszélni tanítani csak beszéltetéssel lehet! Adjunk alkalmat tanítványainknak a megszólalásra, bizonyításra! *Péchy Blanka* Beszélni nehéz! című könyvében olvastam: „Mit ér a tudás, ha másokkal nem oszthatja meg az ember?"

Bagi Ádámné
(Szeged)

Vidám történet – nyelvtörténeti óráról

A nyelvtörténeti órát, amelyről itt szó van, egyik középiskolánk negyedik osztályában tartottam. Több órán foglalkoztunk már ekkor nyelvünk eredetével, hangzásának változásaival, a szóalkotás különböző típusaival. Majd elérkeztünk a jövevényszavak témaköréhez, s úgy gondoltam, ebből dolgozatot íratok.

Az érettségiző osztályok tanulói nyolcadik éve tanulják az orosz nyelvet, ezért a példák zömét a szláv jövevényszavak köréből merítettem, de a többit is az osztályban tanult idegen nyelvekből válogattam. Úgy véltem, e példák jelentését tudva könnyen megállapítják majd a hangtani változásokat is, amik nyelvünkben lezajlottak.

Ábécé-rendben az első két szó a *brat* és a *dorogoj*. S már sorakoznak is a helyes megoldások a füzetekben. Az egyik tanuló füzetében ezt olvasom: *dorogoj* = kedves. Segíteni igyekezve szólok a tanulónak, hogy azt a magyar megfelelőjét írja le a szónak, amelyik alakjában is hasonlít az orosz szóra, mert abból, illetve valamelyik szláv nyelvi rokonából származott. Kis idő múlva újra ott járok, látom, megtörtént a javítás. S most ez olvasható a füzetben: *dorogoj* = aranyos.

– S ez már hasonlít? – kérdezem.

– Igen! Három *a* van benne, amik az *o*-kból lettek, nyíltabbá válással! – felelte.

Csetneki Sándorné
(Pusztaszabolcs)

Ez menti meg az iskolát?

A Valóság múlt évi 6. számában érdekes tanulmány jelent meg a pedagógusszerepről. Szakma-e vagy hivatás a nevelői pálya, milyen a társadalmi megbecsülése a pedagógusoknak, ezeket a kérdéseket taglalja a szerző. A sok érdekes megfigyelés mellett vannak azonban olyan megállapításai, amelyeket nem fogadhatunk el. Azt írja: „A pedagógiai tankönyvek sem kínálnak olyan szakmai nyelvet, amelyet az iskolában is beszélni lehetne. A tanárok az oktatási és nevelési problémákat nem a foglalkozásuk szakmai terminusaiban, hanem a laikusok nyelvén fogalmazzák meg (Pisti nem készült, az osztály rendetlen), szemben például az orvosokkal, akik a beteg leghétköznapibb panaszát is azonnal lefordítják a saját tudományos kifejezéseikre". Lejjebb kifogásolja azt, hogy „a tanár és szülő ugyanazt a nyelvet használja az iskolai problémák megbeszélésénél. Nincs szakmai nyelv, amelynek segítségével világosan el lehet határolni egymástól a laikusi és a szakmai szerepeket. Ennek a következménye fogalmazódik meg abban a gyakori panaszban, hogy a szülők beleszólnak az iskolai munkába."

Valóban nincs a pedagógiának szaknyelve? Hogyne lenne! Amikor a pedagógusok a *személyiségfejlesztés*-ről, a tanulók *magatartás*-áról, *tanulmányi előmenetel*-éről, a tananyag *motiválás*-ának, *megszilárdítás*-ának, *a tudásszint ellenőrzése*-nek és *értékelésé*-nek módszereiről beszélnek, a pedagógiai szaknyelvet használják. Ez a nyelvhasználat azonban nem szakadt el olyan mértékben a köznapi nyelvtől, mint pl. a hivatali nyelv vagy néhány más szaknyelv. A pedagógusokban soha nem élt az avatatlanoktól, a laikusoktól való elkülönülés vágya, mint a hivatali nyelv használóiban, akik hivataloskodó formulákkal, idegen szavakkal cserélik fel a köznyelvi szavakat, kifejezéseket.

A szaknyelv használata is, mint annyi más nyelvi jelenség, a beszédhelyzettől függ, tehát kivel vagy kikkel beszélgetünk, miről és milyen alkalomból. A lakástervező irodákban *nyílászáró szerkezet*-eknek nevezhetik az ajtókat és az ablakokat, de az asztalosunk valószínűleg mosolyogna magában, ha azzal állítanánk be hozzá: „Uram, rosszak a lakásom nyílászáró szerkezetei, besüvít a szél." Az állami gazdaságok megtervezhetik a *vegyszeres gyümölcsfa-védelem* idejét, furcsa lenne azonban az, ha barátunk kérdésére a délutáni elfoglaltságunkat így fejeznénk ki a „Permetezni fogok" helyett. Az orvos sem mondja a betegének, hogy a vizsgálat szerint *hepatitisz*-e vagy *bronhitisz*-e van, hanem *májgyulladás*-a, illetve *hörghurut*-ja. Viszont értetlenség venne körül bennünket a kereskedésben, ha nem tudnánk pontosan megnevezni a gépalkatrészt, amelyre szükségünk van.

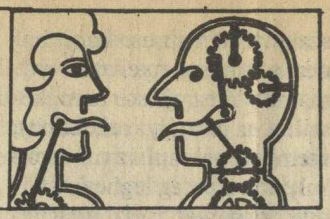
A pedagógusok továbbképzésein, értekezletein is meglehetősen sok szakszó hangzik el. A tanári szobában, a szünetekben vagy a szülőkkel való érintkezésben azonban furcsa lenne a tanulók *kód*-járól, *kreatív gondolkodás*-áról és *kommunikációs készség*-ükről beszélni. Jó lenne-e az, ha a szülőnek is keresnie kellene valakit, aki meg tudja magyarázni az iskola értesítéseit vagy az ott hallottakat, ahogy olyan gyakran szorul rá a hivatali ügyfél egy-egy végzés értelmeztetésére?

És a szaknyelv használata megakadályozná-e a szülőket abban, hogy beleszóljanak az iskolai munkába? Nem hiszem. A szülők ugyanis akkor szoktak beleszólni, ha a gyermekük rossz jegyeket visz haza. Sok szülő mindent megad a gyermekének, ami csak anyagi helyzetéből telik, de a gyermek munkára, kötelességérzetre, a társadalom által elfogadott értékek megbecsülésére való neveléséről elfelejtkezik. S hol van az a szülő, aki nincs meggyőződve arról, hogy a fia vagy a leánya jó, tehetséges és szorgalmas? Ha azután az iskolában a szorgalma, az előmenetele és magatartása nem igazolja ezt, felelőssé teszi az iskolát.

A nyelvhasználatbeli elkülönülés az iskolát nem menti meg a szülők efféle beavatkozásaitól. A tanulók ismeretszerző munkája és nevelése csak a szülők és a tanárok együttes munkájával, egyetértésével lehet eredményes, ehhez pedig „egy nyelven" kell beszélniük.

Bachát László

SZAKNYELVI BERKEKBEN

Sport – színház – törvénykezés

Külsőségekben és a lényegét tekintve is sok a hasonlóság egy színházi előadás és – mondjuk – egy labdarúgómérkőzés között. Mindkét helyen lelkes taps jutalmazza a kiemelkedő alakítást, a remek szereplést. Képeiket, hasonlataikat, jelzőiket gyakran a színház világából merítik a sportújságírók meg a sportkedvelők is, mert ezek a kifejezések érzékletesek, sokatmondók. Pontosan magam elé képzelem A. kilencvenperces jelenetét, ténykedését a pályán, ha azt olvasom, azt hallom róla, hogy végig csak *statisztált*. Vagy hogy B. pazar *alakítást* nyújtott; C. *bemutatkozása* a válogatottban kitűnően sikerült; D., a játékvezető, sajnos, *főszereplővé* lépett elő; a vendégcsapatnak nem volt *karmestere;* a csatárnak ez volt a *búcsúfellépése;* a *kulisszák* mögött harc dúl H. átigazolásáért, és így tovább.

Példák a Népszabadságból (1984. IX. 14.): „Az európai *futballszínpadon* ismét megkezdődött a hagyományos *előadássorozat,* s a szerdai *bemutatók* után a következő hetekben már *monstre szereplőgárdát* mozgósítanak a különböző produkciók"; „A mérkőzést a szeptember 26-i budapesti VB-selejtező *főpróbájának* szántuk"; „Mindenesetre, a *függöny* felment, és csak utólag derül ki: valójában kik is jutnak *főszerephez*". Olykor bántó hasonlattal is találkozunk. Nemzetközi mérkőzésen alaposan megrúgja ellenfelét a magyar játékos; a vendég földre huppan, fájdalmas arccal tapogatja bokáját. „Ez most X. *nagyjelenete* – mondja a televíziós kommentátor –, eddig is tudtuk róla, hogy ragyogó színész."

Sérti fülünket az ilyen, szerencsére ritka megjegyzés, de még mindig jobb, mint a tárgyalóteremből vett hasonlat. Az effajta kifejezések manapság igencsak elszaporodtak a sportsajtóban. Mutatóba néhányat: „A szemfüles Détári *ellopta* a labdát"; „A Tatabánya pontot *rabolt* Zalaegerszegen"; „Az elpuskázott helyzetnél Kiss volt a *tettes*" s a többi. Mindenki érti, érzi, hogy nem kriminalisztikai esetekről van szó. Ezek a hasonlatok színezik a mondanivalót, nem keltenek rossz szájízt, nem becsmérlők a szóban forgó játékosokra sem.

Viszont sűrűn találkozunk olyan „típus-mondattal" szóban és írásban is, amely sérti ízlésünket, bántó a versenyzőre nézve is, és csak „rátesz egy lapáttal" köznyelvünk általános eldurvulására. Ilyenek: „Cs.-né nem kér és nem ad *kegyelmet* a büntetővonal előtt" – állapítja meg elismerőleg a tudósító a kézilabdamérkőzésen. Tévés kollégája pedig egy labdarúgó találkozóról szólván: „G. a tizenegyes rúgásnál ezúttal is kíméletlen *ítéletvégrehajtónak* bizonyult". Dícséretnek számít, ha a tudósító Y.-ról azt szögezi le, hogy *nem kíméli* sem a saját testi épségét, sem a másokét. Sajnálatosnak tarthatjuk, hogy a játékvezető a sportsajtóban nem annyira vezet, dönt, határoz, így vagy úgy ítéli meg a helyzetet, hanem főleg *megtorol,* illetve *meg nem torol* valamit, csírájában *fojt el,* vagy *nem fojt el,* engedi vagy nem engedi elszabadulni a *poklot*. Magához rendeli a *bűnöst*...

Ha választanunk lehet: maradjunk inkább a régimódi színházi hasonlatoknál, és ne az új, törvénykezési formulákat részesítsük előnyben a sportsajtóban. Akkor talán a lelátókon is ritkábban harsanna föl a szavalókórus, amikor az ellenfél sérült játékosa a gyepen fekszik, hogy: „Földet rá!". Meg vagyok győződve ugyanis, hogy a nyomtatásban megjelent, a rádióban, televízióban elhangzott szöveg „keménysége" mintegy igazolja a durva szurkolót, sőt durvaságra tanítja azt is, akitől korábban távol állt az ilyesmi.

Nemritkán olvasom, hogy a csapat *megalázó vereséget* mért a másikra, alaposan *megleckéztette*. Elhangzott, hogy egy táncospár *lemosta a jégről* valamennyi vetélytársát. Meg hogy a kitűnő hátvéd rendíthetetlen nyugalommal *söpri tisztára* kapuja előterét. Indokolatlan és ellenszenves a sportban ez a hang. Semmiképpen sem sportszerű!

Kürti András

„Ez most X. nagyjelenete."

„A bíró magához rendeli a bűnöst."

Remek rímek

Kapura lőnek a svédek,
Ugrok a labdára, s védek.
(Csillik Mihály, Szeged)

Tengerparton lakó dalmát
Most üli a lakodalmát.
(Keresztessy Attila, Debrecen)

Egyik rímpárunk költői paródiára buzdította egyik olvasónkat. Az ihlető rímpár: „Ha tán el is felejt Elek, Én soha nem felejtelek".

Ha tán el is felejt Elek,
Én soha nem felejtelek,
Mert én mindig szerettelek,
Nem úgy, mint az álnok Elek.

Sokszor haza kísértelek,
Múltak nyarak, múltak telek.
Volt ott egy nagy üres telek,
Oh! hányszor megöleltelek!

Már tán el is felejt Elek,
Én meg híven ápoltalak,
Kedves szóval becéztelek,
A társamnak akartalak.

Folyton téged kerestelek,
Számtalanszor csókoltalak!
S kit te nem felejtesz: Elek,
Ez az undok, rideg alak.

*

Helyesbítenünk kell egy tévedésünket. Ezt a rímpárt: „Ha jön a fantom – Lepuffantom" annak idején ketten is beküldték: D. Vándor Éva (Baja) és Holczer József (Kecskemét). A jövőben mindketten jogosan viselhetik tehát a „Fantom" tanárnő, illetve tanár úr nevet.

BESZÉLNI NEHÉZ

Emberek, ne mekegjenek!

Véletlenül elolvastam a Rádió- és Televízióújság ez évi 5. számában a „Beszélni nehéz!" 3. példáját:

„Te pedig feleslegesen ébresztettél fel engem."

Szeretnék erről a mondatról néhány szót írni. Nem csoda, ha ilyen mondatok hallatán a külföldiek számára kecskemekegésnek tűnik nyelvünk; hiszen még a mi számunkra is hasonlóan hangzik, különösen, ha a rádióban és televízióban szinte egyeduralkodóvá vált nyílt „e"-ző kiejtéssel halljuk. A mondatban egyetlen mély magánhangzó sincs. A 15 magánhangzó közül 12 az „e", a maradékból kettő „é" és egy „i". Még az ilyen mondatokat is – ha már elkerülni nem lehet őket – változatosabbá lehet tenni a szavak „ö"-s alakjának és a zárt „e" hangnak (ë) használatával; így:

„Të pedig fölöslegësen ébresztëttél föl engëm."

Összehasonlító táblázatba foglalva, a mondat két változata a következő magánhangzókat tartalmazza:

	az eredeti mondat	a javasolt változat
e (nyílt)	12	4
ë (zárt)	–	5
é	2	2
i	1	1
ö	–	3

Mennyire másképp hangzik a mondat a javasolt változatban, mint az eredeti mondat a nyílt „e"-ző kiejtéssel!

Az ország nagy részén (így az egész Dunántúlon és a Nagyalföld déli részén: Bács-Kiskun, Csongrád, Békés megyében) az „e" hangzó változatos kiejtésével beszélnek (*e, ë, ö*). Használatos a zárt „ë" a magyar nyelvterület északi részén is. Sajnos, a rádió, televízió, filmek (szinkronizáltak is), pedagógusok (óvónők, tanítók) hatására terjedőben van országszerte a nyílt „e"-zés (mekegés).

Pedig törekedni kellene a többféle „e" kiejtésére, hogy változatosabbá tegyük beszédünket. Azoknak kellene elöljárniok, akik helyesen alkalmazzák a zárt „ë"-ket, azaz tudják, hogy melyik „e"-féle hang nyílt, s melyik zárt.

Kiss Károly
(Tatabánya)

A betű szerinti kiejtés ellenszere

Örültem – akárcsak az előző számban Ábrahám Imre –, hogy „végre szóba hozta" az Édes Anyanyelvünk is (Kálmán Bélának a homonímiáról szóló tanulságos cikkében) a nyílt *e* és a zárt *ë* szerepét. Úgy látszik, még mindig nem vitáztunk eleget a két hang megmaradásáért teendő lépésekről, különben nem írná Ábrahám Imre, hogy anyanyelvünknek „sajnos, elég ritkán emlegetett" változatáról van szó. Az elmúlt tíz évben többen is írtak róla, magam nyolcszor *vetëttem fël* a kérdést. Mások viszont azzal *vëtették lë* a napirendről, hogy elég (olv.: *ëlég*), ha hébe-hóba egy-egy nyelvművelő megemlíti a rádióban, hogy „aki tudja, tartsa meg" anyanyelvünk kétféle *e*-hangját, s arra semmi szükség, hogy ennek a kiejtésnek a szabályait tanítsuk az iskolában (mint javasoltam).

Sajnáltam, hogy a magyartanárok körében alig volt visszhangja a vitánknak. Talán – ez nagyon szomorú lenne – nem tartják olyan fontosnak a szebb, szabatosabb nyelvváltozat megőrzését, mint a múlt számban és a mostaniban felszólaló Ábrahám Imre, illetőleg Kiss Károly? Az utóbbi – nagyon helyesen – megemlíti, hogy szinte az egész országban ejtik a kétféle *e*-t. Kivétel csupán az északkeleti nyelvjárás, és a főváros egyes rétegeinek kiejtése. Ahol a nyelvjárásban él a két hang, ott az Ábrahám Imre említette „regionális köznyelvben" is él (vagyis az ott élő vagy onnan elszármazott iskolázott emberek nyelvében). Számos ismert színész, tudós és közéleti személyiség a példa erre.

Rácz Endre és Takács Etel Kis magyar nyelvtana (1978[5]) is azt írja, hogy a két hang „jól észlelhető a dunántúli, a palóc és a Tisza vidéki nyelvjárásokban, de a köznyelvet beszélő emberek nagy része is különbséget tesz" közöttük (29). Ennek ellenére leszögezi a könyv (26), hogy „a magyar hangrendszerben 14 magánhangzó van", és a felsorolásból kihagyja a zárt *ë*-t.

A múlt század közepén a Czuczor és Vörösmarty által írt nyelvkönyv (Elemi magyar nyelvtan a' közép iskolák' I. osztálya' számára. Budán, 1848) még „teljes jogú" magánhangzónak ismerte el ezt a hangot: „Hangzó mindöszve tizenöt van, úgymint: *a, á, e, ë, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű.* A többi huszonöt mássalhangzó" (1.). Bár a helyesírásban akkor is csak egyféle *e* betű volt, és a kisebbségi kiejtésben is egyféle *e* hallatszott (mint ma), a nyelvtankönyvek a többségi kiejtéshez igazodva általában (pl. Táncsics és Ihász kötetei is) egy ponttal jelölték a zárt *ë*-t. Századunkban tértünk vissza a felvilágosodáskori két ponthoz – de, sajnos, szinte kizárólag csak nyelvtudományi munkákban. Ezt a jelölési módot, és a zárt *ë* hang létezését, harminc évi „száműzés" után újra megemlíti végre az új helyesírási szabályzat is (90. p.).

Czuczorék a tízéves kisdiákoknak írt könyvben (2) olvasási példákat sorolnak fel a magánhangzók helyes ejtésére (köztük a zárt *e* példái: *szëdër, ëszëm, eszëm, gyerëk, kendër*), majd ezt az utasítást adják:" A' nyílt *e* és zárt *ë* közötti különbségre 's azok' tiszta kiejtésére itt eleve figyelmessé tétessék a' növendék. Részletes szabályok a' ragozás' folytában, 's a' második részben adatnak majd elő." A második kötet (ugyancsak 1848) bevezetésében (8) olvashatjuk: „A' ragokra nézve általános szabály: ha az alhangú rag' hangzója *a*, akkor a' felhangúé nyílt *e* [példák]; ha pedig az alhangú rag' hangzója *o*, akkor a felhangúé zárt *e*, vagy ennek megfelelő *ö* [példák]. Ezen általános szabály' alkalmazása részletesen a' ragozásnál fog előadatni. Ugyanezen szabály illik a' képzőkre is."

Nem valamilyen járatlan útra akartam tehát csábítani anyanyelvoktatásunkat, amikor e kiejtési szabályok iskolai tudatosítását javasoltam. Csupán azt óhajtottam, hogy „ne engedjünk a 48-ból" az iskolai oktatásban: menjünk azon az úton, amelyet Czuczor és Vörösmarty 1848-as tankönyvei jelöltek ki.

Vagy talán megváltozott azóta nyelvünk, s érvényüket vesztették ezek a szabályok? Ó, dehogy! Akadémiai nyelvtanunk (A mai magyar nyelv rendszere. 1961) ezt mondja (I, 45): „Bizonyos történetileg kialakult nyelvtani, pontosabban: szóképzés- és ragozásbeli szabályosságainkat *ma is szabatosabban és áttekinthetőbben lehet ábrázolnunk* [én emeltem ki – B. G.], ha a szokásos helyesírástól eltérve, a nyelvészet gyakran alkalmazott jelölésmódjával megkülönböztetjük a sok magyar ember kiejtésében valóban élő kétféle rövid *e*-hangot."

Ideje volna visszatérnünk ehhez a szabatosabb és áttekinthetőbb ábrázoláshoz iskolai nyelvtanainkban is, amíg nem késő. Szërintem az ilyen *tudatosítás* lënne az ëgyféle *e* bëtű káros hatásának – annak az ëgyhangúsodásnak, amelyet Ábrahám Imre bélyegzëtt mëg fëlszólalásában – *ëgyetlen hatékony ellenszëre.*

Bodolay Géza

Ám mondd! – de írd is?

Két önidézettel próbálom érzékeltetni saját felfogásomat a zárt *ë*-zés dolgában, s csak hozzászólóként.

1953-ból (Nyelvművelésünk főbb kérdései. Szerk.: Lőrincze Lajos. 205–6):

A magyar köznyelvnek – ha pusztán értelmi közlő szerepét nézzük – nem létkérdése a zárt *ë* hang megléte, s e szempontból nem érdeke annak meghonosítása a kiejtésben, sem jelölésének bevezetése a helyesírásban. De az egyhangúság, amivel e hangkülönbség védelmezői a köznyelvi kiejtést vádolni szokták, valóban fennáll; bár aki abban nőtt fel, hogy csak egyféle *e*-hang van, aligha érzi nyelvhasználatát emiatt egyhangúnak. – De nem létkérdése a köznyelvi kiejtésnek a zárt *ë* kiküszöbölése, az egyféle *e*-hang ejtésének szigorú megkövetelése sem. A köznyelvi kiejtés szempontjából a zárt *ë* nem egyéb a nyílt *e* hang változatánál; olyan változata, amely egyesek kiejtésében bizonyos történelmileg meghatározott helyzetekben jelentkezik. A köznyelvi kiejtés értelmi zavar veszélye nélkül eltűrheti a zárt *ë* használatát; a zárt *ë*-zőknek *ë* hangja a köznyelv szempontjából nem jelent mást, csak azt, hogy az *e* hang az esetek egy részében a szokásostól eltérő színezetű.

S bármelyik típust vesszük is: mindkét ejtési forma köznyelvi, s a fejlődés mai szakaszában egyik sem követelhet magának egyeduralmat. – A fejlődés általános iránya eddig az egyféle *e*-hangot ejtők csoportját támogatta; de talán nem lenne sem káros, sem reménytelen e téren ellentétes tendencia megindítását, illetőleg a meglévőnek felerősítését kísérelni meg. Ha az egyféle és a kétféle *e*-hang ejtését úgy állítanók szembe, mint a helyesen belül egyrészről a szürkébb, másrészről a színesebb változat kérdését, talán arra serkenthetnők a zárt *ë* hangot használókat, hogy kiejtésük e sajátosságát ne igyekezzenek levetni. Köznyelvünkbe kétségtelenül értékes színárnyalatot mentene ez át; – bár kérdés: lehetne-e valaha is az *ë* ejtését kötelezővé, egyedül helyessé tenni, s jelölését az irodalmi helyesírásba bevezetni.

1965-ből (Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga. Szerk.: Grétsy László és Szathmári István. 257):

A zárt *ë* kérdésével pontosan tíz hozzászóló foglalkozott. A nézetek eléggé eltérőek; a kérdés további részletes vizsgálatot igényel. Az a gondolat, hogy vezessük be a helyesírásba, tanítsuk, terjesszük: ideálisnak látszik, de reálisnak egyáltalában nem. Épp elég gond és teher helyesírásunkban a hangértékét vesztett *ly* továbbhurcolása, a kiejtésben az *í, ú, ű* „visszahonosítása"; pedig mindkettőt több évszázados íráshagyomány magyarázza és támogatja, sőt az utóbbit nagy kiterjedésű regionális kiejtési gyakorlat is. Az, hogy az *ë* megtanításához a helyesírás segítsége igénybe vehető, csak akkor lesz igaz, ha megtaláljuk a módját annak, hogyan kell megoldani egy egyenletet két ismeretlennel. – Gondolhatnánk arra, hogy a helyesírásban is fakultatívvá tegyük, mint a kiejtésben: ejtse és írja, aki hazulról ismeri, s ne törődjön vele, aki más nyelvjárásból való. Ez azonban veszedelmes precedens volna épp az *í, ú, ű* csoportra nézve; s egészében is veszélyeztetné helyesírási rendszerünk presztízsét. A kiejtésben való elismerésnek és megőrzésnek tehát lelkes híve vagyok, de minden ennél továbbit kalandnak tartanék s nagyon is kétélű fegyvernek.

1985: Ma sem tudnék mást mondani, mint a fentieket.

Deme László

NEM ENGEDÜNK A 48-BÓL!

Felsős diákoknak szóló rejtvénypályázatunk második fordulója

Azt, hogy miért „Nem engedünk a 48-ból!", azaz miért éppen ezt a címet adtuk az általános iskolák felsős tanulóinak szóló, három fordulós pályázatunknak, még most is korai volna elárulnunk, de reméljük, ez a titkolódzás nem csökkenti, hanem éppen növeli érdeklődéseteket, kíváncsiságotokat. Ebben a számunkban a második forduló három feladatát közöljük. Kérünk benneteket, oldjátok meg lehetőleg hibátlanul mindhármat, s a megfejtést 1985. november 15-ig küldjétek el az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségének címére: Budapest, Dob u. 60. (1072). A lapra vagy borítékra megint írjátok rá ezt is: Nem engedünk a 48-ból!

Elválasztósdi

Bőségesen vannak olyan szavaink, amelyeket elválasztáskor aszerint tagolunk, hogy mit jelentenek. A *megint* helyes elválasztása pl. *meg-int*, ha az igekötős igére gondolunk, de *me-gint*, ha a határozószóra. Nektek két más szóalaknak kétféleképpen való elválasztása a feladatotok. De nem elég csupán leírnotok a keresett formákat, hanem egy-egy mondatba bele is kell foglalnotok a megfelelő elválasztású alakot. A két szóalak: *karóra* és *felette*. Megfejtésül tehát összesen négy rövid mondatot kérünk tőletek: kettőt a *karóra*, kettőt pedig a *felette* kétféle módon való elválasztásának szemléltetésére. A helyes válaszért 4 pont jár.

Hiányos közmondások

Ahhoz, hogy az alábbi három-három közmondás értelmessé váljon, kell találnotok egy-egy olyan szót, amellyel ki lehet őket egészíteni. Melyik szó illik tehát az első közmondáscsoportba és melyik a másodikba? Ha kitaláljátok, 2–2, azaz összesen 4 pont „üti a markotokat".

I. 1. Ki-ki a maga .....ját hordja a malomba
(= mindenki a maga sorsát alakítja, a saját tetteiért felelős)
2. Bekötött .....ban nem tudni, mi lakik
(= a hallgatag, zárkózott embert nehéz kiismerni)
3. Megleli a ..... a foltját
(= mindenki rátalál a hozzá méltó társra, cimborára)

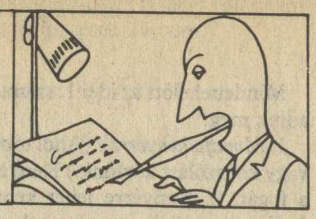
II. 1. Ki .....ben jár, megnedvesedik
(= a környezet, a foglalkozás nyomot hagy az emberen)
2. Aki fél a .....től, nem eszik halat
(= kockázat nélkül nincs nyereség)
3. Késő .....et hordani, mikor már elégett a ház
(= az elkésett segítség semmit sem ér)

Kétarcú nevek

Nem egy olyan nevünk van, amely azonnal közszóvá válik, amint a kezdőbetűjét kicsire változtatjuk: *Karola – karola, Álmos – álmos*. Az alábbi mondatok üres helyeire előbb egy férfi- vagy női nevet kell beírnotok, majd ugyanannak a névnek a kisbetűs formáját úgy, hogy értelmes szöveg kerekedjen ki. A kiegészítések ragozott alakok is lehetnek (pl.: *Idáig idáig* jutott el.). A jó megoldásért mondatonként 2–2, tehát összesen 6 pont jár.

1. Az édesapja ..... elküldte két ....., mert már alig szól a zsebrádiója.
2. ..... nagyon szomjas volt, így aztán ..... egyetlen hörpintésre elfogyott.
3. ..... szerint azért nem fért el egy lapon a fogalmazás, mert túl széles a .....

HELYESÍRÁS!
HELYESÍRÁS!

SZÁMÍTÓGÉPPEL A 11. KIADÁS SZOLGÁLATÁBAN

A helyesírási szótárakkal szemben támasztott egyik jogos igény a következetesség: az azonos típusú szavak, szóalakok, szókapcsolatok, összetételek egyformán legyenek írva. Amíg csak néhány száz vagy csak egy-két ezer szóval kell dolgoznia a szerkesztőnek (századunk első felének akadémiai szójegyzékei csak ilyen kis terjedelműek voltak), nem nehéz átlátni az anyagot. A Helyesírási tanácsadó szótár szerkesztésekor azonban már nem lehetett a gyarló emberi emlékezetre hagyni az egyöntetűség biztosítását: a címszavak céduláit fáradságos és hosszú munkával típusok szerint is rendezni kellett, különösen ügyelve a szoros betűrend szerint máshova kerülő, de azonos utótagú szókapcsolatokra és összetételekre (pl. fe**szítőerő**, **hajtóerő**, **mozgató*erő***, **termelőerő**).

Az akadémiai helyesírási szabályzat új, 11. kiadásának a szótári része mintegy 30 000 önálló, külön szót és még mintegy 10 000 ragos és jeles formát (összesen kb. 40 000 adatot) tartalmaz. A Helyesírási Bizottság – időt, költséget és fáradságot megtakarítandó – a Kossuth Lajos Tudományegyetem számítóközpontjához fordult segítségért. Itt ugyanis a számítógépes szövegfeldolgozásnak régi hagyományai vannak: Debrecenben készült el a fontos Szóvégmutató szótár, amely a hétkötetes értelmező szótár anyagát „a tergo" rendben tartalmazza, vagyis úgy, hogy az egyes szótári tételek jobbról számított ábécérendben követik egymást.

A helyesírási szótár esetében így festett egy kis részlet, amely a „l/esz – t/esz – v/esz" váltásokat mutatja.

```
30370                                          LESZ
30371U'GYSZINTE'N <> U'GY SZINTE'N JO' LESZ
30372                                          CSIPESZ
30373
    K+O%ZLEKEDE'SRENDE'SZETI SZABA'LYOK
                                  = K+R+E+S+Z+
30374                                          TESZ
30375                                   SKARTBA TESZ
30376                                   KOCKA'RA TESZ
30377                                   BOLONDDA' TESZ
30378                                   LO'VA' TESZ
30379                                   HA'TRA'BB TESZ
30380                                   TU"VE' TESZ
30381                                   ELEGET TESZ
30382                                   JO'VA'TESZ
30383                                   TO%NKRETESZ
30384                                   KO%ZZE'TESZ
30385                                   NOTESZ
30386                                   VESZ
30387                          SZA'MBA 1: SZA'MBA VESZ
30388                 = SZA'MBA 2: EMBERSZA'MBA VESZ
30389                                   FONTOLO'RA VESZ
30390                                   SORRA VESZ
```

Ahhoz, hogy rendelkezésünkre álljon egy ilyen kifordítottan rendezett szótár, először a szokásos betűrendbe szedett szóanyag egységeit kellett rögzítenünk lyukkártyákon. Az előkészítés során természetesen figyelembe kellett venni és meg kellett tartani a szójegyzékben szereplő jelöléseket. Az azonos értékű alakokra az *és* helyett az = jelet, az alakváltozatokra utaló *v.* (= vagy) helyett a / jelet vezettük be. Az ellentétezésekre a < > jelkombináció, az elválasztásra a * utalt. Megmaradtak a :-tal értelmezett formák. A nagybetűket a betű után kiírt + segítségével különítettük el. S mert számítógépünk csak az angol és az orosz ábécé szabályai szerint tud dolgozni, a számára speciális esetként kezelendő magyar magánhangzókra mellékjeleket vezettünk be: á = A', é = E', í = I', ó = O', ú = U', ö = O%, ü = U%, ő = O", ű = U". Az így nyert betűrendszert megfeleltettük a számítógép egyes karaktereinek is. A mágneslemezre vitt adatokat előbb balról jobbra: ABLAK, majd jobbról balra: KALBA olvasva tároltuk. A program ez utóbbi alapján külön-külön összehasonlította őket, és fokozatosan növekvő sorozatba szedve elkészítette a kívánt „rák"-szótárt.

Az így rendezett anyag nemcsak az általános ellenőrzés munkáját segítette rendkívüli mértékben, hanem lehetővé tette külön listák készítését is: a tulajdonnevekről, az alakváltozatokról, az ellentétezett írásmódokról, az elválasztott szóalakokról. Ezeket a csoportokat tehát külön is végig lehetett nézni a helyes szerkesztettség szempontjából.

Az „a tergo" rendezésű helyesírási szótári anyag most a szerkesztők gyakorlati munkáját könnyítette meg, és tette biztonságossá. De felhasználható lesz ez az anyag számos tudományos következtetés levonására, továbbá erre lehet alapozni az új tanácsadó szótárnak számítógépes úton való elkészítését is.

Tóth Etelka

OLASZ VENDÉGEK

A mindennapi élet számos területén (bevásárláskor, éttermekben, az újságnyelvben, feliratokon) az utóbbi időben olasz szavak megjelenését figyelhettük meg. Honfitársainknak valószínűleg az is föltűnt, hogy ezeknek az új olasz szavaknak az írásmódja nem egységes: láthatunk *broccoli* és *brokkoli* feliratot, vehetünk *zucchini*-t, *cucchini*-t vagy *cukkini*-t is.

Az egyelőre még ingadozó írásmódnak az az oka, hogy az idegen eredetű szavak meghonosodása olykor hosszú ideig is eltart. Az átadó nyelv (jelen esetben az olasz) írásmódjának a megtartása arról árulkodik, hogy az átvevő nyelvközösség (a magyar) még nem tekinti saját szavának az új elemet: a *broccoli* a magyarban még idegen szó. Amikor majd a kiejtést követve rendszeresen *brokkoli* alakban fogjuk írni, akkor már közismertnek, elterjedtnek tekinthetjük, vagyis jövevényszónak. Az idegen szavak írásmódja így tükrözi meghonosultságuk fokát.

Az idegen szavak átvételekor nem okoz gondot azoknak a szavaknak a leírása, amelyeknek hangjai mindkét nyelvben léteznek, és ezeket a hangokat mindkét nyelv azonos betűkkel jelöli: *polenta* (Magyar Konyha = MK. 1980), *polpetti* (Éva sörbár 1984), *ravioli* (MK. 1981; Lévai).

Az olasz magánhangzóknak magyar betűkkel való jelölése egyszerű, mert az olasz magánhangzók mind megvannak nyelvünkben, és mindkét helyesírásban ugyanaz a betűjük is.

A mássalhangzók jelölése azonban már okozhat nehézségeket. Az egyik leggyakoribb olasz mássalhangzó, a *k* az olaszban *c, ch, q* és *cq* betűkkel jelölhető; a magyarban ezt a hangot *k* betűvel kell

jelölni; ha hosszan ejtjük, akkor pedig *kk*-val. – A *brokkoli* szó írása jelenleg még ingadozik. Először az 1700-as évek vége felé jelent meg nyelvünkben, akkor még *brókoli, brokoli* alakban. Karinthy Ferenc szerint 1798 után „csak a németes *prokedli*-re van adat" (Olasz jövevényszavaink. 1947. 14); Sőtér István is úgy tudja a Magyar Konyha 1981/3. számában közzétett visszaemlékezésében, hogy „idehaza csak *prokkerli*-nek torzított nevét ismerik már". A *brokkoli* századunk hetvenes éveinek végén jelenik meg ismét a magyarban (Kertbarát Magazin 1979; MK. 1981, 1984; Bozsik; Pákozdi). Ugyanakkor az ingadozásról árulkodik, hogy a Hűtőipar 1985 elején közzétett mirelitárjegyzékébe ismét az idegen írásmódú *broccolirózsa* összetétel került be. Mivel a *brokkoli* voltaképpen régi szavunk, és annak idején már magyarosan írtuk, át lehetne térni következetesen magyar írására. – A *cukkíni* is csak pár éve ismerős a magyar vásárlóknak, ezért azután érthető az a sokféle alak, amellyel találkozhatunk: *zucchini* (Az olasz konyha remekei 1984), *zukkini* (MK. 1981), *zukkinilecsó* (MK. 1984), *cukkini* (Kertbarát Magazin 1984; Egyedi), *cukkisári* (MK. 1984, a Békéscsabai Konzervgyár termékén is így). Majd ha ez az ízletes zöldféle nyaranta rendszeresen piacainkon kelleti magát, írásmódja is nyilván *kk*-val és *í*-vel *cukkíni* lesz.

Néhány szakácskönyvünkben szerepel a *cannelloni* szó (MK. 1978, 1984; Lévai). Ez a mi palacsintánkhoz hasonló finom olasz étel egyelőre csak az eredeti írásmóddal fordul elő. Ha sikerül palacsintánk mellett kellő létjogosultságot szereznie, akkor ezt is *k*-val és *ó*-val, *kannellóni* alakban fogjuk majd leírni.

Hogy kedvet csináljak az olasz ételekhez, olvasóim tudomására hozom – a már említett folyóiratokon kívül – többi forrásaimat is: Lévai, Szakácskönyv abc-ben; Lévai, Gyümölcsös, túrós, sajtos ételek; Bozsik, Különleges zöldségételek; Egyedi, A vegetárius főzés örömei; Pákozdi, Burgonyából télennyáron. – Jó étvágyat!

Fábián Zsuzsanna

FIGYELMEZŐ

„A nyelv, ha oktat, tudatlanságtól szabadít: ha énekel, gyönyörködtet: ha dorgál, jobbít: ha biztat, szűvesít: ha bátorít, vigasztal: ha fenyeget, tartóztat. A nyelvnek köszönjük, hogy a vad és oktalan módon élő emberek városok társaságába szállottak, és emberi életet tanultak. A nyelv oka, hogy a bölcs tudományok terjedtek."

(Pázmány Péter)

„Ha van saját szavunk, ne tűrjük az idegent, ha pedig nincs, s nyelvünk bányáibul nem teremthető, vagy pedig honi szavunk csak egy arányzattal is – nuance – mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító s az anyanyelvvel majd-majd összeforrandó szó iránt éppen annyi hospitalitást, mint a mennyivel régi magyar szokás szerint fogadjuk a jövevényt;..."

(Széchenyi István)

„Hogy milyen legyen a mondat, rövid-e vagy hosszú, az nyilván nevetséges, avatatlan kérdés. A gondolatot és a mondatot nem lehet röffel mérni. Véralkat dolga, hogy ki melyiket kedveli, hogy melyik felel meg az író közlési vágyának, céljának, mondanivalója és előadása ütemének.

Mind a kettő egyaránt jó lehet és közvetlen is. Itt minálunk a bírálók sokszor megróják ennek vagy annak „hosszú" mondatait. Ez a kifogás csak akkor volna helyénvaló, ha a rossz hosszú mondatokat rónák meg. Mert a hosszú mondatok között éppúgy lehetnek rosszak, mint a rövid mondatok között."

(Kosztolányi Dezső)

„Mint jelképes erő és hatalom, a magyar szó nekünk a legnagyobb ereklye. Kegyelet, hűség és becsület illeti őt."

(Tamási Áron)

Pontozó

Mindenekelőtt az idei 1. számunkban közölt rejtvények megfejtését adjuk meg:

I. *Mondja kenyérrel!* (Ahol több megoldás lehetséges, ott is csak egy vagy két szólást közlünk.) Kenyéren és vízen él v. alig vágja kenyérbe a fogát. 2. Kenyérre lehet kenni v. olyan, mint egy falat kenyér. 3. Kenyér nélkül maradt v. elvesztette a kenyerét. 4. Megette már a kenyere javát. 5. Nem kenyere.

II. *Betűtengelyjáték.* 1. Lasszó. 2. Terelget. 3. Közlöny. 4. Kallóz 5. Lepedő 6. Profil 8. Kuplé 8. Lárva 9. Lepel 10. Részleg.

III. *Nyelvi találósdik.* 1. Le – el. 2. Er + nő = Ernő. 3. Szór + ejt + + vény. 4. Mindkettő helyes: bokája = testrésze; bokálya = mázas agyagkancsója. 5. Szegfűszeg. 6. Napiparancs mínusz pipa = narancs.

IV. *Hamm, bekapta!* Néhány további példa: csuka – csuk (= ökörszem); csüllő (= sirályféle madár) – süllő – sül; fürgebogár – ürge, eb; gébics – géb (= hengeres testű apró hal); halálórája (= nagy kopogóbogár) – hal, ló, rája; hattyúk – tyúk; holló – ló; kagyló – ló; kárókatona – róka; kopók – pók; marabu – mara (= Argentínában élő tengerimalac), ara (= Amerikában honos papagáj); őszapók – pók; piton – ton; sikló – ló; szirén (= cetféle vízi emlős) – rén; tányércsiga – nyérc; varangy – ara; varjak – jak.

V. *Kosztolányi a nyelvről.* A természet csak egyetlen édesanyát adott nekünk, csak egyetlen édes anyanyelvet.

A legalább 70 pontot elért megfejtők közül a következők nyertek száz-száz forint értékű könyvutalványt: Balogh Annamária, Püspökladány, Zrínyi M. u. 43/1 (4150); Elek Katalin, Szajol, Zalka M. út 51. (5081); Gánóczy Zsuzsanna, Csehszlovákia, Kassa (Košice), ul. kpt. Nálepku 11. (040 01); Kormos Mihály, Dévaványa, Május 1. út 1. (5510); dr. Markovits Józsefné, Szombathely, Bajcsy-Zsilinszky u. 8. (9700); Miskolczi Margit, Budapest, Derecskei u. 5. (1107); Payer József, Fertőd, Ságvári E. u. 13. (9432); Pintér Tibor, Olaszország, Treviso, Via Petrarca 15 I (31 100); Soltész Lászlóné, Tiszaszőlős, Szarvas S. út 8. (5244); Tuba Tihamérné, Cégénydányád, Kölcsey u. 29. (7432).

A Pontozó újabb feladatai

I. **Váltsa aprópénzre!**

Annak a tizenkét szónak, amely az alábbi meghatározásokra válaszol, van egy közös vonása: mindegyik ugyanannak a külföldi váltópénznek a nevével kezdődik. Megfejtésül mind a tizenkét „aprópénzes" szót kérjük, találatonként 1, a telitalálatért tehát összesen 12 pontért!

1. jellemző érték = ...
2. spanyolfal = ...
3. hosszúkás leveleiért termesztett konyhakerti növény = ...
4. téves eszmerendszerben megnyilvánuló elmebaj = ...
5. élősködő = ...
6. esernyő = ...
7. példabeszéd = ...
8. bogyóterméső konyhakerti növény = ...
9. valamely szó ragozási táblázata = ...
10. törvénycikk = ...
11. önműködő, gyorstüzelő pisztoly = ...
12. körülírás, szabad fordítás = ...

II. **Mű és írója.** Válaszoljon az itt következő meghatározásokra! Helyes válasz esetén a szavak kezdőbetűi egy új regény címét, utolsó betűi (betűjegyei) pedig a szerző nevét adják.

Bizonyos növények termő hajtása: – .....
Óraalkatrész: – .....
Elsöprő siker: – .....
Kimérten elutasító: – .....
Épületrész: – .....
Pázsitfűféle, egyszersmind szilaj csemete: – .....
Trópusi gyümölcs: – .....
Osztrák népies zenét játszó együttes: – .....

III. **Sportágak inkognitóban.** Ha olvasóink az itt közölt szavak, kifejezések betűit megfelelően átcsoportosítják, mindegyikből egy-egy ismert sportág nevét olvashatják ki. Ebben a játékban a kétjegyű

betűket az anagrammakészítés szabályai szerint szét is lehet választani elemeikre. (Megfejtése sportáganként 2, összesen 24 pont.)

1. Az inas tisztel: .....
2. Étkezés: .....
3. Faátlyukadás: .....
4. Hársmagárus: .....
5. Kozák sas: .....
6. Lábod sarka: .....
7. Mesél e súly: .....
8. Páva s csalétek: .....
9. Rág a bús dal: .....
10. Saját íz: .....
11. Űrmágus: .....
12. Vadlibaíz: .....

IV. **Szavak római számokból.** A nyelv világa című tévéműsorban nemrégiben olyan szavakat kellett megfejteni, amelyeknek mindegyik betűje egyúttal római szám is: VICC, CIVIL stb. Ezen felbuzdulva most mi is ilyen szavakra kérdezünk rá tíz meghatározás segítségével. Hogy még valami további támpontot is adjunk, a meghatározásokat olyan sorrendben közöljük, hogy a nekik megfelelő szavak rómaiszám-értéke (a helyi értéket nem véve figyelembe) szavanként egyre növekedjék. Megfejtése szavanként 1, összesen 10 pont.

1. Egy Hervé-operett címe: .....
2. Tündérszerű, képzeletbeli lény: .....
3. A segéd-házfelügyelő régi neve: .....
4. A Szigeti veszedelemben is szereplő férfinév: .....
5. Megmondtam: latinul: .....
6. Corneille híres drámája: .....
7. Bájos, hangulatos (táj): .....
8. Dél-Amerika forró égövi vidékein honos pillangós növény: .....
9. Térd alá érő női ruha, kabát: .....
10. Puccini Bohéméletének hősnője: .....

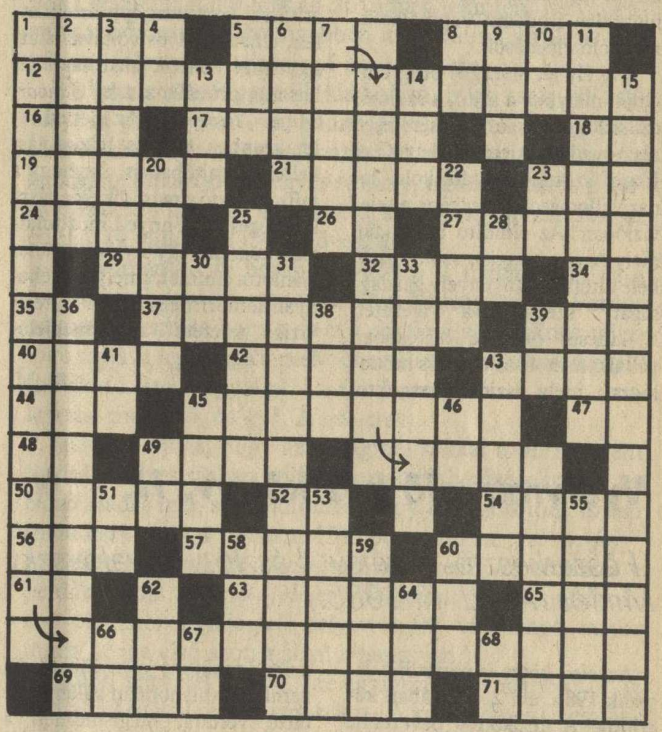
V. **Juhász Ferenc a nyelvről.** Jeles költőnktől, Juhász Ferenctől származik az a nyelvünk szeretetétől áthatott megállapítás, amelyet keresztrejtvényünk vízszintes 5. és függőleges 1. számú sorában idézünk. Ezt tessék beküldeni! (Megfejtése 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 95 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 90 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1985. november 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra tessék ráírni rovatunk címét is: Pontozó.

Minden olvasónak eredményes fejtörést, jó szórakozást kívánnak a közreadott rejtvények szerzői:

Bódi Béla (IV.)
Felde Györgyi (I.)
Grétsy László (III.)
Rózsa Ibolya (II.)
Schmidt János (V.)

BÖLCS SZAVAK

VÍZSZINTES:

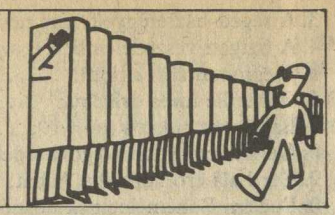
1. A bikavér hazájából való.
5. *A megállapítás első része (zárt betűk: N, T, I).*
8. Egykori észak-afrikai zsoldos.
12. Az élelmiszer-tartósítás egyik módja.
16. Nem ellenkező angol rock-együttes!
17. Lengyel vajdasági székhely lakója.
18. Páratlanul laza!
19. A Himnusz zenéjének szerzője (Ferenc).
21. Német expresszionista festő (Emile, 1867–1956).
23. Czuczor Gergely írói álneve.
24. Brigád, angol szóval.
26. Római szám, kettővel kevesebb a fordítottjánál.
27. Szarvasmarha.
29. Község a Vasonca patak mellett.
32. Belebújik az anagrammája!
34. Kaláka tagja!
35. Becézett angol férfinév.
37. Missa ...; ünnepi mise.
39. A fejére.
40. Garibaldi szülővárosának francia neve.
42. Erának is becézik.
43. Vietnami politikus, katonai vezető.
44. Testrész.
45. Gépipari üzem része.
47. Mister, röv.
48. Dalrészlet!
49. Zenekar tagja.
50. A japán császár megnevezése.
52. Üzletben van!
54. Paks vidékének jellemző talaja.
56. Vonatkozó névmás.
57. Pappá szentelt szerzetes.
60. A szobába bocsátja sugarait a nap.
61. Félholt!
63. Autót megtisztító.
65. ... Croce; látványosság Firenzében.
69. Szüretel.
70. Úttörőösszejövetel jelzője.
71. Főzőalkalmatosság.

FÜGGŐLEGES:

1. *A megállapítás második része (zárt betűk: L, M).*
2. Jöjj!
3. Magába ...; elcsügged.
4. Diribdarab!
5. Francia hírügynökség.
6. Magfolyamatokban létrejövő elemi részecske.
7. Hernád-parti szlovák város lakója.
8. Egy fél zsák!
9. Ungvár (Uzsgorod) folyója.
10. A szomszédba.
11. Vezetékben kering.
13. Nap, latinul.
14. Finálé nélküli Verdi-opera!
15. Lenyűgöző, pompás.
20. Álmos fejedelem anyja.
22. Község Debrecen közelében.
23. Szeptember vége!
25. Két egyenlő részre tagoló.
28. Aggódni kezd!
30. Torony csúcsa!
31. Csatárt oldalról ráfutva szerelő.
33. Velence híres márványhídja.
36. Nyelvjárás.
38. Régi orosz földközösségi rendszer.
39. Ősi határok!
41. Családtag!
43. Galambféle madár.
45. Felirat nyolcszögletű táblákon!
46. Kezdődik a döntő!
49. Középen csüngő!
51. A főnévi igenév képzője.
53. Macska nagyságú félmajom.
55. Háziasszony egyik dolga.
58. Általános, röv.
59. Gabonanövény.
60. Óriáskígyó.
62. Ma már traktor húzza.
64. Módosított szolmizációs hang.
66. Új-zélandi autók jelzése.
67. Kétszer teszi, ki gyorsan teszi!
68. A stroncium vegyjele.

SCHMIDT JÁNOS

SZEMLE

Az anyanyelv hete

Ezt a címet viselte az a rendezvénysorozat, melynek központi színhelye az idén Pécs és Baranya megye volt, 38 településen, 150 előadással. A magyar nyelv hetének szemléleti és tartalmi bővülése azt tükrözi, hogy természetesnek és fontosnak valljuk a nemzetiségek anyanyelvi kultúrájának megőrzését és fejlesztését is. Ennek jegyében hangzottak el a kétnyelvűségről, az anya és a család nyelvmegőrző szerepéről, a nemzetiségi oktatásról, a hazai német irodalomról és a magyar–jugoszláv irodalmi kapcsolatokról szóló előadások.

A nyelvhét országos programjából, melyben a sajtó, a rádió és ezúttal a televízió is dicséretesen részt vállalt, kiemelkedett Gáti József színművész, főiskolai tanár vallomásos önarcképe a televízióban. Az elindító bihari táj, mely Arany hangján szólt hozzá, belé oltotta az anyanyelv gazdagságát, szépségének igézetét. E kincses örökség birtokában vállalkozhatott az egyórás monológra, mely szinte maguktól áramló s mégis nyelvtani és művészi tökéletességű mondataival megcsodált és lenyűgöző példája volt az irodalomértésnek és az előszó művészetének: lélekalakító élmény.

Így is lehet

Hogy a közvélemény tiltakozása és egy szerencsés ötlet rögtön orvosolhat egy nyelvi baklövést, példázza a televízióbeli *Tóksó* esete. A meghökkentő cím – az angol *talk-show* (csevegő műsor) „magyarítása" a kiejtést utánzó átírással – nyilván épp értelmetlen, tehát talányos voltával akart figyelmet kelteni, akárcsak más hasonló próbálkozások *(Sánoár, Májdír, Rivájvöl)*. Az idétlen ötlet azonban gúnyos felzúdulást keltett, a sajtóban is, úgyhogy a műsorvezető a második előadásra készséges és könnyed mozdulattal kicserélte egy nyelvész tanár ajánlotta címmel, amely találékonyan tömöríti egy szóba a „televíziós terefere" műfajmegjelölést: *Telefere*.

K. M.

Nyelvművelő kézikönyv, II.

(Főszerkesztő: Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Akad. K. 1985.)

Az első kötet ismertetőjét lapunk 1981. évi 2. számában közöltük. A kézikönyv bevezetője alapján szóltam a szerkesztés elveiről, a szócikkek szerzőinek feldolgozó módszeréről, megadtam a teljes mű s az I. kötet néhány adatát. A II. kötet 1292 lapon, L–Zs-ig mintegy 1900 szócikket tárgyal, kb. ugyanannyit, mint az I.

A tavasszal megjelent és nagyon várt II. kötet is kimeríthetetlen forrása a nyelvi, nyelvhasználati ismereteknek. Érdeklődéssel forgathatja minden magyarul beszélő ember, mert eligazítást talál benne egy-egy szó kiejtésére, helyes használatának, helyességének megítélésére, rádöbbenhet legmaibb nyelvünk mozgására, a sokaktól mozdulatlannak tekintett jelen állapot dinamikus, valahonnan valami felé tartó voltára, megismerheti a nyelvművelés elveit. Hasznos olvasmánya lehet a szakembernek is, mert a kötet nyelvtani, nyelvhelyességi szócikkeiben a mai korszerű nyelvszemlélet elveiről, eredményeiről kaphat friss és tömör összegezést.

Zavarban vagyok, mit is emeljek ki a műből, hogy kedvet ébresszek tanulmányozására. A helyes ejtés témakörében tájékozódni kívánók megtudhatják, hogy az *óvoda* szó első hangja röviden is mondható; a *revü–rövü*, a *státus–státusz* párból az első a helyes; *Osztapenko* pedig *t*-vel és *ó*-val ejtendő.

A nyelv változásából, a *mai* nyelvhasználatból következően módosítanunk kell több megszokott nézetet. Így pl. a *páros testrészek* többes számban is használhatók *(fájnak a lábaim)*; a *vonatkozó névmás* állhat többes számban, ha mennyiségjelzős főnévre vonatkozik (az a *hat diák, aki* v. *akik*).

Gondja van a kézikönyvnek a *nyelvművelő babonákra*. Az ezekről szóló cikken kívül utal a babonákra másutt is. Arra pl., hogy a személyes névmás nemcsak személyek megnevezése helyett állhat; hogy a nyelvi norma nem a logika szabályaihoz igazodik (tehát a *munkavédelem, sétálóutca, betontalpfa* szó helyes); hogy a *személynevek* kimondásakor bizonyos esetekben az utónév (keresztnév) is kap nyomatékot.

Se szeri, se száma a nyelvi ismeretterjesztő, a stílusunk gazdagítását szolgáló, nyelv és magatartás összefüggéseit boncolgató szócikkeknek: modern nyelvészeti irányzatok és nyelvművelés; nyelvünk gazdagsága, magyarsága; olvasás tanítása, számítógépes nyelvészet és nyelvművelés; stilisztika és nyelvművelés; stílusárnyalatok, szaknyelvek, sajtónyelvi fordulatok, szókincsünk stilisztikai rétegződése, terpeszkedő kifejezések; magázás – önözés – tegezés; megszólítás és formái; udvarias és udvariaskodó nyelvhasználat.

A kicsit is elmélyedni akaró, a nyelvművelés alapjait kereső olvasó egy-egy kis tanulmányt talál a következő címszók alatt: nyelvi norma, nyelvszokás és nyelvi norma, tájnyelv és nyelvi norma, nyelvművelés, nyelvművelésünk módszere, nagyvárosi nyelv. Ezek mind fontos összegezések, gondolataikkal nemcsak az eddig megjelent könyvekben, tanulmányokban, hanem lapunkban is találkozhattunk. Újdonsága, összefoglaló jellege miatt talán a *nyelvi tervezés* érdemli meg leginkább figyelmünket.

Az a meggyőződésem, hogy a helyesírási szabályzat és az értelmező szótár mellett ez lesz a harmadik könyv, melyet minden írástudó ember keze ügyében tart.

Bencédy József

Kis magyar verstan

Kecskés András – Szilágyi Péter – Szuromi Lajos, OPI, 1984

Van már „kis magyar" nyelvtanunk, stilisztikánk, helyesírásunk, s végül Kis magyar verstanunk is. Ez utóbbit az Országos Pedagógiai Intézet jelentette meg tanárok számára, iskolai segédkönyvként. Nemes célt szolgál e kiadvány: az iskolai verskultúra, versismeret jobbítását, elmélyítését. Tudjuk jól, hogy tanulóinknak nagy szükségük van erre, hiszen az elmúlt esztendőkben a középiskolában igencsak összezsugorodott a verstani ismeretanyag, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy oly szegényes diákjaink verskultúrája.

A Kis magyar verstan szerzői könnyen használható metrikai segédkönyvet állítottak össze. Újdonsága és haszna mindenekelőtt az, hogy a metrikai fejtegetések a tantervben szereplő témakörökre és versekre épülnek, s a verspéldák segítségével a tantervben előforduló versek ritmikai jellege könnyen meghatározható. Noha a verselmélet, a metrika ma már egyértelműen az irodalomtudomány része, bizonyos nyelvi ismeretek nélkül a versritmus nem közelíthető meg. Ahogy Négyesy László megfogalmazta: a „verselő eljárás" a nyelv hangtani lehetőségeitől függ, míg a különféle „versfajok" vagy „versalakok" az irodalom történeti hagyományai. A versritmus tehát egyfelől a vers *hangritmusa*, másfelől pedig egy *történeti hagyomány* érvényesülése – szögezik le a szerzők. Ennek megfelelően szerencsésen választják meg módszerüket: fogalmilag is elkülönítik a verstani tények *nyelvi* (hangtani), ill. *irodalmi* (hagyománytörténeti) vonatkozásait.

A ritmuselvek és a versformák áttekintése után a hazai versrendszereket jellemzi a kézikönyv: az ütemhangsúlyos mértékrendszert (korábbi nevei: hangsúlyos, ütemes, magyaros, nemzeti, népies), az időmértékes verselést, a szimultán versrendszert, s áttekintést nyújt a szabadvers történetéről és típusairól is. Nem maradnak ki a rímnemek, rímváltozatok sem.

Segédanyag és alapkönyv is egyszerre a Kis magyar verstan, amelytől – ha csodát nem várhatunk is – reméljük, hogy hozzájárul a verstani alapismeretek újbóli elterjesztéséhez.

Heltainé Nagy Erzsébet

HOL A HIBA, MI A HIBA?

Továbbra is szembeszökő a sajtóban a szólások, kifejezések, fordulatok kificamítása. Csak a legkirívóbbakat sorolom föl:

A fölmérések szerint *toronyhosszal* vezet a népszerűségi listán a többi politikus előtt (Magyarország, 1985. II. 10. – h: *utcahosszal*); Lehet tehát keresni a kiskapukat, részben a *kudarc reményében*, részben, azt hiszem, értelmetlenül (Szabad Föld, 1985. III. 21. – h: a kudarc *tudatában*); A gyakorlatilag már fölszámolt nemi *betegségek új virágkorát* keltették életre (Magyarország, 1985. III. 10. – h: újabb *föléledését* idézték elő); Elég *érthetetlen* pofát vágott (Élet és Irodalom, 1985. II. 22. – h: *értetlen*); Nem voltak itt látványos, *kaszákat kivonó* lázadások (Népszabadság, 1985. II. 23. – h: *kiegyenesítő*); Megcsinálom magának olyan gyönyörűen, hogy mind a *tizenkét körmét* megnyalja utána (Magyar Nemzet, 1985. I. 31. – *mind a tíz ujját*); Élvezi

„Mind a tizenkét körmét megnyalja utána."

az itteni tőke bizalmát. Nem *élvezi* Amerika *ellenszenvét* (Élet és Irodalom, 1985. II. 1. – h: Nem *hívja ki*); Pécsi Ildikó megkapó és *tért ölelő* egyéniségével uralta a színpadot (Vasárnapi Hírek, 1985. II. 3. – Nem szerencsés jelző! Jobb volna: *túláradó*); A partnereket semmiféle érdekellentét nem fordítja szembe egymással, *ásó-kapa* nem választja el (Élet és Irodalom, 1985. I. 18. – Az *ásó-kapa* ilyen összefüggésben a halál vagy a sír szimbóluma);

Hallottam nem is olyan régen egy művelt irodalmártól ilyet is: aki ma Petőfit dicséri, az a sematizmust, a zsdanovizmust árulja *pokróc alatt* (Élet és Irodalom, 1985. II. 1. – h: *suba alatt*); Az embertelenség *fénykorában* ugyan mennyi az a négyezer menekült? (Élet és Irodalom, 1985. II. 1. – h: *korszakában*).

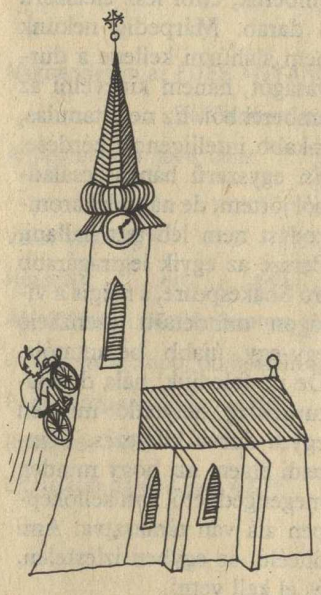
Egy második csoportba azok a hibák kívánkoznak, melyek a szerzők hiányos műveltségéről árulkodnak:

Ma már csak kérdi az ember: nem állhatna még most is ez a kis *Gethsemáné kert?* Mert az volt, Gethsemáné kert, *Éden* (Magyar Nemzet, 1985. I. 19. – Tudni való, hogy a *Gethsemáné kertben* fogták el Jézust; az *Éden kertben* pedig Ádám és Éva éldegélt a bűnbe esésig); A legenda szerint a bibliai *József* pontosan ezt a követ használta párnaként, amikor az *égi lajtorjáról* álmodott (Magyarország, 1985. I. 20. – Nem József, hanem apja, *Jákob* álmodott az égi *létráról*. Ezzel függ össze a súlyos értelemzavaró hibát jelentő „leiterjakab" szólás, mely onnan ered, hogy egy újságíró a német szövegben szereplő „Jakob's Leiter"-t *Leiter Jakabnak* fordította „Jákob létrája" helyett).

Szólnunk kell az egyik legújabb divatszóról: a *kötődik*ről és változatairól:

Művészetével *kötődik* a somogyi hagyományokhoz (Magyar Nemzet, 1984. V. 20. – h: *szorosan kapcsolódik*); A magyar pénzrendszer szoros szálakkal *kötődött* ehhez (Népszabadság, 1985. III. 21. – h: *volt hozzá kötve*); Már nem hittem, hogy a valóság dátumokhoz *kötődve* váltakozik (Élet és Irodalom, 1985. III. 22. – *kapcsolódva, fűződve*); Az igazi művészet *kötődik* valamihez (uo.); A nagyon magányos és beteg asszonynak ez a társaság jelenthetett *kötődést* az élethez. Mivelhogy a valóságos, reális dolgokhoz nem *kötődtek*, s nem is nagyon *kötődhettek*, ezért... (Népszabadság, 1985. I. 12.).

Összeállította: Szepesy Gyula

„Toronyhosszal vezet."

A magyar helyesírás szabályai

TIZENEGYEDIK KIADÁS, Akadémiai Kiadó, 1984

1954-től kezdve harminc éven át volt érvényben az akadémiai helyesírási szabályzat tizedik kiadása, és most – hosszú előkészítő munka után – megjelent a tizenegyedik. Nem hoz lényeges változtatásokat írásmódunkban, de elő fogja segíteni, hogy jobban át tudjuk tekinteni helyesírásunk rendszerét, és könnyebben megtaláljuk a választ írás közben fölmerülő helyesírási kérdéseinkre.

Újdonság a tizenegyedik kiadásban, hogy csak 299 szabályzati pontja van – az eddigi 438 helyett –, világosabb elrendezésben és megfogalmazásban, alaposan fölfrissített, gazdag példatárral. Az egyes szabálypontokban több a magyarázat és a hasznos információ, s így a szabályzati rész az eddigi 74 oldalról 115-re növekedett.

Hagyományos *ly* betűnk továbbra is megmaradt, és a háromjegyű *dzs* sem egyszerűsödött kétjegyű *ds*-sé. Fontos változás ellenben, hogy a *dz* és a *dzs* betű ábécénknek teljes jogú tagjává lépett elő: a sorvégi elválasztáskor sem vághatjuk őket ketté. Vagyis pl. *bo-dza* és *mene-dzser* az új elválasztási mód (vö. *bo-gyó, Neme-csek*).

Hasznos újítás, hogy az eddiginél sokkal több figyelem fordul a helyesírásban rejlő stilisztikai lehetőségekre. Pl. az előző kiadás meg sem említette, hogy *föl-* igekötőnk is van (nem csak *fel-*); a mostani 131. pont szerint „*fel-* v. *föl-*" egyaránt használható. A szótári rész pedig az utóbbira e példákat adja: *fölemel, fölmegy, föltekint*. (Vagyis elsősorban olyankor ajánlja *fel-* helyett a *föl-* változatot, mikor utána az ige első szótagjában *e* hang van.)

Külön fejezetet kapott „az egyszerűsítő írásmód", s az eddiginél sokkal részletezőbb lett „A különírás és az egybeírás", „A tulajdonnevek írása" és „Az írásjelek" c. fejezet. Annak is örülhetünk, hogy a Tárgymutató közvetlenül a tartalomjegyzék elé került; így könnyű a használata. Ha valaki bizonytalan benne, hogy helyes-e pl. a *Délibáb utca* írásmód, akkor a Tárgymutatót fellapozva ezt találja: „utcák neve 182." A szükséges útmutatást pillanatok alatt megleli a 182. szabályzati pontban.

Végül felhívom olvasóink figyelmét az eddigi 177 oldalról 249 oldal terjedelművé bővült szótári részre. Kitűnő újítás – azaz egy régebbi megoldás felújítása –, hogy a szótár a szavak mellett többnyire a megfelelő szabályzati pontra is utal, ahol bővebb eligazítást kaphatunk.

A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadását az MTA helyesírási bizottsága dolgozta ki, „a magyar írással bárhol a világon foglalkozó egyének és közösségek számára".

Pásztor Emil

Dóri bácsi türelme

A szép szó művészetéről beszél Avar István

Régóta beszédtéma a színészek tiszta hangképzése, érthető színpadi beszéde. Egy sorozatot indítunk, melyben kiemelkedő művészeink arról szólnak, kitől tanulták a szép szó művészetét,

Avar István
(MTI Fotó: Keleti Éva felv.)

s kiket tartanak kortársaik közül példamutatónak. Az első nyilatkozatot *Avar* Istvántól, a Nemzeti Színház tagjától kaptuk.

– Igen sokan mint az egyik legszebben beszélő színészünket tartják számon. Vajon a családból, környezetéből hozta-e ezt a képességét?

– Nagyon sokat köszönhetek szüleimnek, de sajnos a szép beszédet nem otthonról hoztam. Amikor a főiskolára bekerültem, ferde szájjal, pöszén és ráadásul palóc tájszólással beszéltem. Mindehhez még az is hozzájárult, hogy egy bányászbaleset következtében a felső ajkamat két kapoccsal kellett összekapcsolni, így mind a mai napig nehezebben mozog, mint másoknak. Szerencsémre Nagy Adorján, a beszédtanárom tehetségesnek tartott, így adott három hónapot, hogy megtanuljak szépen beszélni, ha nem, hát kirúg. A drága Dóri bácsi kemény szigorral, de nagy türelemmel foglalkozott velem, nagyon sokat köszönhetek neki. Később példaként hozott fel diákjai körében, mondván, ha az Avar le tudta vetkőzni azt a ronda beszédhibáját, hát ti is, pesti bitangok, megtanulhatjátok a szép magyar beszédet.

Mondanom se kell, a három hónap nem nagy idő, naponta öt-hat órát gyakoroltam, sokszor este tíz után a diákszállóban, gombostűvel.

– Gombostűvel?

– Ezt a felsősök tanácsolták nekem. Ha már nagyon fáradt voltam, a combomba szúrtam, s rögtön frissebb lettem. A haladék leteltekor csupa seb volt a lábam, de megtanultam a helyes beszédtechnikát.

– Manapság sok kifogás hangzik el a fiatal színészekkel szemben, rosszul artikulálnak, a nézőtér tizedik sorában már szinte érthetetlen az előadás. Mi erről a véleménye?

– Sajnos ebben sok az igazság, ezért is vállaltam el három évvel ezelőtt a Színházművészeti Főiskolán a művészi beszéd oktatását. Húsz jelentkező közül tizenkilenc beszédhibás. Ha tehetségesekkel találkozunk, mérlegelünk, javítható hibáról van-e szó vagy sem. A tehetséges növendékeknek is keményen meg kell küzdeniük, hogy a tökéletes beszédtechnikával együtt a színpadi beszéd minden csínját-bínját elsajátítsák. Nagyon fontos a hangsúly keményítése és a magyaros dallam. Az énektanításban is elsősorban a belső hallást fejlesztjük, hogy saját magunkat tudjuk ellenőrizni. Sokan azonban csak a gyors sikert hajszolják.

A rendezőtől is sok függ: ha ő nem figyel a helyes hangsúlyozásra, a színészek is slamposabbak. Divat manapság a kiabálós színház, de ezt én nem tudom elfogadni. Más az üres kiabálás, és más a drámai hanghordozás! Aki csak kiabál, az gyakran mindent hangsúlyoz – ez hiba; vagy szinte óhatatlanul roszszul hangsúlyoz – ez még nagyobb hiba. De mindkettő torzítja, félreviszi a szöveg értelmét.

– Ha már a mai divatnál tartunk, legalább ennyire elterjedt dolog a színpadon a káromkodás. Sokszor a korszerűség kellékének tartják a durva és trágár szavakat.

– Nem vagyok prűd, s bizony, ha az indulat elragad, elkáromkodom magam. Mégsem értek egyet ezzel az irányzattal. Azzal szoktak érvelni, hogy így beszélnek az emberek, ettől lesz életszerű a darab. Márpedig nekünk nem aláhúzni kellene a durvaságot, hanem kinevelni az emberekből. Ez nem tanulás, inkább intelligencia kérdése. Én egyszerű bányászcsaládból jöttem, de nálunk káromkodást nem lehetett hallani. Persze az egyik legtrágárabb író Shakespeare, s mégis a világon mindenütt szenzáció egy-egy újabb bemutatója. De ne feledjük, nála dramaturgiailag helytálló minden egyes durva kifejezés. Színpadi elvem az, hogy minden megengedhető, ami kellőképpen alá van támasztva. Ami öncélú, az egyben ízléstelen, és el kell vetni.

– Helyes és szép beszéde mellett kellemes orgánumának köszönheti, hogy a szinkronstúdióknak is kedvelt vendége. Vannak esetleg olyan színészek, akik rendszeresen az Ön hangján szólalnak meg magyarul?

– Régebben volt ilyen több is, hogy csak néhányat említsek: Marcello Mastroianni, Yves Montand, Henry Fonda, Laurence Olivier...

– Sikerült valamelyikkel személyesen is találkoznia?

– Sajnos közülük senkivel. Néhány szovjet, lengyel, cseh kollégával találkoztam, akikkel oda-vissza szinkronizáltuk egymást.

– Véleménye szerint mi a fontos, külső megjelenésben vagy hangszínben hasonlítsanak egymásra?

– Karakterre! Itt elsősorban a hasonló színészi eszközökre gondolok, mert ettől függ, hogy hitelessé válik-e a magyarítás vagy sem. Néha elnézem, hogy a filmen játszik egy színész, egy másik elmondja, illetve eljátssza magyarul a szerepet, de sehogy sem jön össze a kettő. Pedig egy jó szinkronnal még javítani is lehet egy filmen. Mostanában ritkábban vállalok szinkront, sajnos a szemem már nem a régi, hamar elfárad.

– A fiatal színészek közül kit tart a legszebben beszélőnek?

– Többet is említhetnék, de ha egyhez ragaszkodik, Lukács Sándort mondanám elsőnek.

Győri Anna

POSTALÁDA

Magazin. Pintér András – 2433 Sárosd – véleményével nagyon egyetértünk.

Valóban, egyes szavaink olyannyira divatossá válnak, hogy szinte az unalomig halljuk őket. De ez csak a kisebbik baj. Súlyosabb következménye az, hogy egyeduralmuk sok jó rokon értelmű szót kiszorít a használatból. A *magazin* főnév túl gyakori használatának ezért mi sem örülünk. Kétségtelen, hogy igen elterjedt nemzetközi szó, és több nyelvben sokféle jelentése van. Ez persze félreértést is okozhat, ha nem figyelünk eléggé a szövegre, amelyben előfordul. Egyébként arab eredetű szó (= árulerakat, csűr, hadszertár), hozzánk német közvetítéssel került. A németben: raktár, képes folyóirat, lőszertár; az angolban: raktár, tölténytár, lőportár, éléstár, (képes) folyóirat; a franciában: raktár, áruház, bolti készlet, kazetta (fényképészeti szó); az oroszban: üzlet, bolt, raktár, tölténytár. Már a középkori latinban is megvan: *magazenum:* raktár. A magyar nyelvben is sokjelentésű szó: raktár, áruház, képes újság. Ez utóbbiról kapta nyilvánvalóan a rádióműsor a nevét. (Az *Esti Újság* cím is jó lenne.) Az eredeti szó alapjában: vegyes, sokféle dolog együttes tárát jelenti, és valamennyi származékáról szembetűnően kiderül, hogy logikai alapon létrejött átvitel (az áruházban mindenféle áru vegyesen együtt van; a képes újság, folyóirat is vegyes tartalmú).

Egedy Mária

Barátfüle. Prof. Shraga Yeshurun – Bar-Ilan University, 52100 Ramat-Gan, Israel – a *barátfüle* ételnév eredete iránt érdeklődik.

A 'derelye' jelentésű *barátfüle* előfordulására az első adatot A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1792-ből, Baróti Szabó Dávid Kisded Szó-Tárából idézi: „Barát-fül: derellye, tésztás étek". Az összetétel előtagja, a 'szerzetes' jelentésben szereplő *barát* valószínűleg a papok, szerzetesek konyhájának színvonalára és e tésztafélé jó minőségére utal, a *fül* utótag pedig a tészta formájára. A tésztafélék hasonlóságon alapuló tréfás névátvitellel való megnevezése elégé gyakori a magyarban, például: *darunyak, lúdgége, medvetalp.*

A *fül* utótaggal kapcsolatban megjegyezzük: sok más dolgot is *fül*-nek nevezünk, olyanokat, amelyeknek a formája csak erős fantáziával egyezik meg az emberi vagy állati hallószervvel. Például a csizma, a lábas, a kosár füle. Vagy könyvlapnak, levélnek, füzetlapnak háromszög alakban behajlított sarka; szamárfül; a könyvek védőborítójának belső része, amelyre a könyv tartalmára utaló szöveget szokták nyomtatni.

Egyesek megpróbálták személyhez kötni a *barátfüle* elnevezést. Mikszáth Kálmán Különös házasság c. regényében, Horger Antal pedig a Magyar szavak története c. tanulmányában említi azt az inkább anekdotikus magyarázatot, hogy a baráton Fráter György bíborost, erdélyi politikust (1482–1551) kell érteni, s az ő „szőrös" füle lett volna a névadás alapja. Ez azonban nem bizonyítható.

Érdemes néhány szóban kitérni a szó jelentésére is.

A *barátfüle* vagy *derelye* – a csángó magyarok nyelvhasználatában *fülke* = fülecske, más nyelvjárásban *sifli* (a német nyelvjárási *Schiffl* 'hajócska' szóból) – a köznyelvben általában szilvalekvárral töltött, rombusz, esetleg félkör alakban kimetszett, vízben kifőzött s azután pirított zsemlemorzsában megforgatott tojásos tésztafélé. A Magyar néprajzi lexikon szerint mákkal, túróval is töltik, de néhol a lekvárost mákkal hintik meg. Olyan feljegyzés is van, hogy hús szerepel töltelékként. Egész másfajta tésztát neveznek viszont így Vas megyében, Pápócon. Az ottaniak a forgácsfánkot, a csörögét hívják *barátfülé*-nek.

B. Lovas Gizella

Májusi július – júliusi május. Hadnagy Béla levelezőnk – 3535 Miskolc, Somlyó u. 21. – észrevételei jogosak, okfejtése mégis egy kissé belemagyarázásnak látszik.

Kétségtelenül megszokottabb alak a *májusi július,* azaz a májusban júliusra emlékeztető időjárás. Mégsem hibáztatható ez a szokatlanabb formula sem: *júliusi május.* Ez így magyarázható: hőmérsékletében a júliusra emlékeztető május. Itt a *júliusi* szó *-i* képzője ezt a jelentést hordozza: júliusra jellemző. (Hasonlóképpen, mint a *baráti* kézfogás = barátra jellemző; *emberi* dolog = = emberre jellemző).

Felde Györgyi

Rák. Debreczeni Imre – 1171 Budapest, Nápoly u. 103. – levelében azt kérdezi, volt-e a *rák*nak a ma élő, szláv eredetű szónál korábbi megnevezése a magyarban.

Könnyű, de ugyanakkor nehéz is erre a kérdésre válaszolni. Könnyű a felelet, hiszen minden bizonnyal volt az őshazában, a finnugor együttélés során belső keletkezésű neve a ráknak, nyilvánvalóan ismerték halászó őseink ezt az állatkát. Ez a szó viszont nem maradt fenn, legalábbis mi – amennyire az Ön levele nyomán áttekintettük „rákunk múltját" – erre a következtetésre jutottunk.

Ám a szókincs vallatásakor nagyon óvatosnak kell lennünk a tanulságok levonásával, mert egyetlen szóra nem lehet messzemenő következtetéseket építeni, ugyanakkor viszont egy-egy szó hiánya nem jelenti okvetlen a fogalom hiányát. Jól tudjuk nyelvtörténetünkből, hogy a hosszú évezredek alatt, különböző éghajlatú helyeken a megváltozott műveltséghez igazodva nemcsak új szavak keletkeztek vagy honosodtak meg a magyar nyelv (csakúgy, mint más nyelvek) életében, hanem sok régi szó, kifejezés el is hullott. Nem maradt fenn például a mai szókincsben a *rénszarvas*-nak az eredeti finnugor neve. Vagy: kétségtelenül ismerték őseink a *farkas*-t, a *szarvas*-t meg a *medvé*-t, azonban ezek ősi nevét sem ismerjük, kiejtésük ugyanis vallásos tilalom alatt állott. A közeli rokon nyelvek is körülírással emlegetik a farkast: *rénszarvast harapó állat*-nak, a medvét *erdei öreg*-nek, *réti öreg*-nek, *fényes állat*-nak. A magyarban megmaradt *farkas, szarvas (állat)* is körülírás. A medvének még ilyen körülírásos formája sem élte meg a mai időket, hanem ez a szláv jövevényszó szorította ki, amely maga is körülírás, 'mézevő' a jelentése.

De – visszatérve az Ön kérdésére – hogy mi volt a *rák* korábbi neve, nehéz ezt így visszafelé kikövetkeztetni. Nem is találtuk nyomát a kezünkbe eső szótárak-

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az ÉDES ANYANYELVÜNK című lapot 198..... évtől

..... példányban, és kérem, az alábbi címre kézbesítsék

A megrendelő neve, címe: .....

.....

Város (község): ..... Utca, tér: .....

Házszám: ..... em.: ..... ajtó: ..... Irányítószám:

Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlítem ki.

A megrendelőlapot borítékban bélyeggel ellátva az alábbi címre kell feladni:

Posta Központi Hírlap Iroda

Budapest 1900

Előfizetési díj egy évre 42 Ft.

.....

a megrendelő aláírása

ban, s a rokon nyelvekben való nyomozás sem vitt közelebb bennünket a megoldáshoz. A mai finnben pl. *rapu* a *rák* (amely a svédből került a finnbe), a cseremiszben, zürjénben az orosz *rak* forma él, a votjákban is ez, illetőleg megvan a belső keletkezésű *kislo-kuslo*. Hogy van-e a rokon nyelvekben egy közös 'rák' értelmű szó, erre még nem tudunk választ adni. Az eddigiek alapján úgy látszik, hogy nincs, s hogy a szláv alak terjedt el széles körben északi rokonainknál is.

Heltainé Nagy Erzsébet

Származású – születésű. Dr. Streitmann András – 5100 Jászberény, Sárkány u. 5. – a címül írt kifejezések használatáról érdeklődik levelében.

Gyakran halljuk, olvassuk, hogy külföldön élő magyarokat így emlegetnek: *magyar származású*. Pedig különbséget kell tenni közöttük aszerint, hogy Magyarországon születtek, magyar szülőktől és csak később kerültek ki, vagy már kint élő magyarok ott született gyermekei-e. Szerintünk megint más eset az, ha olyan személyről van szó, akinek valamelyik őse volt magyar, esetleg csak hosszas családtörténeti kutatás eredményeként derül ki, hogy valami köze van a magyarsághoz. Erről a kérdésről az Élet és Tudomány 1982. évi 36. számában dr. Del Medico Imre is írt. Szerinte „*Magyar származású*nak olyan személyt mondhatunk, akinek egy vagy több felmenője volt magyar, de ő maga már nem itt született. Ez tehát csupán valakinek az *eredetére* utaló megjegyzés, s a szóban forgó személy – ettől függetlenül – még bármilyen nemzetiségű lehet. *Magyar születésű*nek ellenben azt a magyar szülőktől származó személyt kell nevezni, aki *itt* született, akinek *magyar* az anyanyelve, s aki csak *később* került külföldre, esetleg csupán felnőttkorában." A cikkíró tehát a születési *helyet* tekinti meghatározónak. Ezt el is lehet fogadni. Kicsit más szemszögből nézve talán azt is magyar születésűnek lehetne tekinteni, aki ugyan már nem Magyarországon született, de magyar szülőktől, a magyart tekinti anyanyelvének, és magyarnak is vallja magát, függetlenül attól, hogy az illető ország állampolgára is egyben.

R. Lovas Gizella

Futurológia. Bárány László – 2600 Vác, Lenin út 28. – véleményét mi is osztjuk.

Előkelősködő és sporttudósítás szövegébe nem illő kifejezés a *futurológiai* szó. A fő baj azonban az vele, hogy hibás jelentésben használták. A *futurológia* ugyanis egy tudományág neve, mégpedig a jövőkutatásé, azaz a jövőben várható állapotok kikövetkeztetésével foglalkozó tudományé. Ha tehát megfelelő tudományos módszerekkel azt vizsgálják, hogy milyen lesz az emberiség élete a XXI. században, akkor jogosan élnek a *futurológia* megjelöléssel. Ha azonban néhány napnyi előrejelzésről vagy egy mindennapi esemény bekövetkezéséről szóló jóslatról van szó, akkor például a *jövőt fürkésző* vagy efféle kifejezések volnának helyénvalók.

Felde Györgyi

BÚR-vasút. Mi a *BÚR-vasút* eredete? – kérdezi Tóth András, Fillér utcai lakos.

A vasút nevének semmi köze a *búr* népnévhez, amely a holland *boer* (ejtése: búr) terjedt el, s amely rokon a német *Bauer* ('paraszt') és a magyar *pór* szóval. Jelentése: Dél-Afrikában élő holland gyarmatos. A *BÚR*, illetve a *BÚR-vasút* eredetileg a *Budapest–Újpest–Rákospalotai Villamos Közúti Vasút Rt.* kifejezésnek a rövidítése, majd betűszava, illetve betűszó előtagú rövidült összetétele volt, melynek rövidesen kialakult a *búr*, illetve a *búrvasút* kiejtése. (Újpestet és Rákospalotát 1950-ben csatolták Budapesthez.)

Ladó János

Bolíviaiak vagy **bolívok?** Laurenszky Ernő – 1111 Budapest, Karinthy F. út 22. – az előbbi alakot tartja jónak.

Helyesen ítéli meg: Bolívia, Kolumbia, Jordánia, Nigéria lakói nem a *bolívok, kolumbok, jordánok, nigérek*, hanem a *bolíviaiak, kolumbiaiak, jordániaiak, nigériaiak*. Hogy a rádióban, televízióban miért beszélnek mégis *jordán* királyról, *bolív* hadseregről? Ennek két egymással összefüggő oka lehet. Egyrészt él a nyelvben egy ún. egyszerűsítő tendencia. Másrészt erősen hat ezekre az alakokra a *Dánia – dán, Norvégia – norvég, Jugoszlávia – jugoszláv* típus. Ennek hatására látszanak megváltozni az előbbi helyes formák, s bár az új alakok ma még néha sértik a fülünket, úgy véljük, nem kell kiirtani őket.

Balogh Judit

Stílusegyveleg

A mozgalmi nyelv – különösen a középiskolások számára – minta, modell lehet, ezért nem közömbös, hogy milyen egyenetlenségeket, stílushibákat fedezhetünk föl benne.

Nemrégiben egy középiskola a kerületi KISZ-bizottságtól a következő levelet kapta:

Kedves Titkár Elvtárs/nő!

A ... kerületi KISZ Bizottság folyó év ...-én fáklyás felvonulást rendez. Gyülekezés 17^{h}-kor a ... u. 37. sz. ház előtt. Itt kapjátok meg a fáklyákat és a további információkat az agit.-prop. titkártól. A te alapszervezetedből ... fő megjelenésére feltétlenül számítunk! Kösz! Sziasztok!

(Stencilezett aláírás)

A levelet eredeti formájában közöltem, néhány adat kipontozásával. Sajátosan keveredtek ebben a levélben a diák- és a csoportnyelvi réteg elemei, s ennek következtében botladozik az „írásmű" stílusa is. A hivatali és a társalgási stílus következetlen alkalmazása, illetve váltogatása jól világítja meg mozgalmi életünk hibáit. Mintha a közéleti szó- és írásbeliség nem tudná megtalálni azt a stílust, hangnemet, melynek segítségével egyszerre lehet – hivatalos és demokratikus. Az *elvtárs* megszólítás a mozgalmi élet és nyelv hagyományai szerint felfogható barátinak, akár családiasnak is, de mai közéletünkben szinte kizárólag hivatalos megszólítássá módosult. Ehhez képest a tegezés lehet ugyan ifjúsági nyelvi forma, de nem illeszkedhet zökkenőmentesen a levélben alkalmazott megszólítás hivatalos hangjához. A búcsú *Kösz! Sziasztok!* szavai kifejezetten a diáknyelv argójából kerültek a stencilezett, több középiskolának megküldött nem magánlevélbe. Márpedig az idézett szavak csakis bizalmas, baráti kapcsolatban használatosak, ennek következtében a semmiféle személyes kapcsolaton nem alapuló levelezésben stíluszavarhoz vezetnek.

Hasonló bizonytalanságot tapasztalhatunk néhány szónok (rádióban, televízióban nyilatkozó közéleti személyiség) szóhasználatában, akik – országos dolgokról szólván – a baráti asztal melletti anekdotázást választják. A demokratizmus látványos keresése lehet az indítéka az effajta nyelvi egyenetlenségnek. Mintha a levélíró, a szónok ily módon keresné a címzett, a hallgató kedvét, esetleg akarná bizonyítani, hogy annak is beleszólása van „nagy" ügyekbe.

Valójában az ilyenfajta stíluskeveredés ennek épp az ellenkezőjét mutatja és világítja meg: a nyilatkozó a valódi demokratizmus hiányát maga is érezve keresi a kapcsolatteremtésnek ilyen suta módjait. (Jól példázza ezt a levélben tapintatosan fogalmazott, de még csak nem is burkolt felszólítás: „...fő megjelenésére *feltétlenül számítunk!*" Miközben itt egy önkéntességen alapuló rendezvényről van szó...)

A valódi demokratikus gyakorlat hibái, hiányosságai jelentkeznek tehát közéleti nyelvhasználatunkban is. A tetteknek, az intézkedéseknek kell, illetve kellene a demokratizmust kifejezniük, a nyelvi forma ezt majd magától, természetesen fogja tükrözni.

Csürös Csilla
(Budapest)